

Dr. Ljudevit Gaj.

K njegovim stoletnici spisal dr. L. Lénard.

Lime Ljudevita Gaja stoji v središču velikega zgodovinskega gibanja, ki se imenuje „hrvatski preporod“. Dne 15. avgusta t. l. se je obhajala v rojstnem kraju Ljudevita Gaja, v Krapini, stoletnica njegovega rojstva. Slavnostni govorniki, ki so tu nastopali, so slavili v vznešenih besedah Gaja in njegove velike zasluge za hrvaški narod in sploh za vse Jugoslovane. Umestno je torej, da se pri tej priliki tudi mi spomnimo v našem listu slavljence in stvarno in resno presodimo njega, njegovo delovanje in njegove zasluge.

„Hrvatski preporod“ se je začel s smrtjo cesarja Jožefa II., leta 1790., in se je javljal v začetku v obliki odpora hrvaškega plemstva proti ponemčujoči in centralizujoči politiki cesarja. Deset dni po smrti cesarjevi, dne 10. marca, je moral bežati iz Zagreba njegov namestnik, zanikarni ban, protestant Balaša. Hrvaško plemstvo se je vzdramilo in se pričelo boriti za svoje pravice in privilegije. Na pravice naroda in domovine ni mislilo. Balo se je celo, da se ne bi ljudstvo vzbudilo in zahtevalo tudi svojih pravic. Da bi se laže upiralo na eni strani ponemčevalni vladi na Dunaju, na drugi strani pa vedno bolj se probujajočemu ljudstvu, je sklenilo združiti se z Madžari in je pričelo madžaroniti. Zgodovinar Adam Oršić-Slavetić pripoveduje, da se je takrat hrvaško plemstvo pričelo oblačiti v madžarsko narodno nošo, posnemati madžarske navade in govoriti madžarski jezik.

Hrvaški zavezniki Madžari so zahtevali od avstrijske vlade, da se v deželah svetega Štefana uvede madžarski jezik namesto nemškega v vse urade in šole. Tu se je pričel boj med Madžari in Hrvati. Dokler se je šlo zoper Dunaj in zoper nemščino, so šli skupaj, ko se je šlo pa za vprašanje, kaj naj se vpelje namesto nemškega jezika, so se ločili. Madžari so namreč hoteli tudi na Hrvaškem vpeljati svoj jezik v šole in v urade; Hrvatje so se pa temu upirali. Toda niso se branili ogrskega jezika iz ljubezni do hrvaščine, ampak iz čisto samopašnih razlogov. Zahtevali so namreč, da mora na Hrvaškem, kot doslej, biti uradni jezik latinski, češ, da so vse njihove postave in pravice pisane v latinskem jeziku in bi bila nevarnost, da bi se napačno tolmačile ali odpravile tudi njihove predpravice, ako bi se odpravil iz uradov latinski jezik. Tako je bilo hrvaško plemstvo navezano na svoje posebne pravice. Seveda niso bili hrvaški zastopniki v stanju s tako tesno-

srčnega stališča uspešno braniti pravic hrvaškega naroda in hrvaškega jezika in so popuščali vedno bolj in bolj. Čas od leta 1790. do 1830. je doba neprestanega popuščanja Hrvatov v narodnih zadevah. Leta 1827. so se izrekli, da jim je radi sloge in miru drago, da se pri njih na Hrvaškem poučuje madžarščina in da mora znati vsak uradnik hrvaški in madžarski jezik. Odposlancem, ki so šli na skupni sabor leta 1830. so dali taka navodila, kako naj odgovore Madžarom: 1. Kjer je na Hrvaškem učitelj zmožen madžarskega jezika, naj takoj poučuje otroke v tem jeziku. 2. Odslej se nihče ne nastavi za učitelja, kdor ni več madžarskega jezika. 3. Nihče se ne sprejme v gimnazijo, ako ne zna čitati madžarski ravnotako kakor hrvaški. 4. Na vseh gimnazijah je učenje madžarskega jezika obligatno. 5. Noben profesor se več ne nastavi na srednjih šolah, ki ni več tega jezika. 6. Madžarščine se morajo pričeti učiti tudi učenci višjih razredov.

To je bil vrhunec madžaronstva in priti je morala reakcija, ki pa ni izšla iz hrvaškega plemstva, katero je doslej predstavljalo hrvaški narod, ampak iz ljudstva samega. Hrvaško plemstvo se je branilo hrvaškega jezika ravnotako, kakor se je poprej upiralo nemškemu in potem madžarskemu. Ono je videlo samo svoje v latinskem jeziku na oslovsko kožo pisane „pravice“ in se je balo, da bi jim kakršnakoli izprememba v jeziku lahko odvzela te zastarele „pravice“.

Edina svetla zvezda te žalostne dobe je bil zagrebški nadškof Maksimilijan Vrhovac, ki je z neumornim svojim delom položil temelj poznejšemu „preporodu“ hrvaškega naroda.

V hrvaškem semenišču so se pričele ob posebnih prilikah igrati igre v hrvaškem jeziku. Zbral se je krog bogoslovcev, ki so se vadili v hrvaškem sestavku in prevajali iz tujih jezikov na hrvaško. Nadškof Vrhovac je z vsemi silami podpiral taka prizadevanja in se trudil, da bi razširil višjo omiko med svojo duhovščino in med ljudstvom. Razumel je tudi, kakšen pomen ima domače ljudoznanstvo za razvoj narodnega jezika, omike in javnega življenja, ter je izdal okrožnico na svojo duhovščino, s katero jo je izpodbujal, naj nabira narodno blago in narodne motive. V Zagrebu je ustanovil tiskarno, v kateri se je natisnilo mnogo hrvaških del.

Toda plemstvo je nevoljno gledalo na ta prizadevanja velikega rodoljuba, ki je šel za celega

pol stoletja pred svojim časom, in mu očitalo, da je njegovo delovanje „demokratsko“. Tožili so ga celo pri dvoru in cesar Franc I. je leta 1795, prepovedal fiskarno, češ, da se „ne strinja s škofovim dostojanstvom, da se peča s takim meščanskim obrtom“.

Skoraj vse glavne misli poznejšega ilirizma nahajamo že v idejah nadškofa Vrhovca in njegovih pomočnikov, kakor: reforma pravopisja, zedinjenje jugoslovanskih narečij in vpeljavo štokavščine za književni jezik. Bil je v zvezi z voditelji takratnih slavistov. Dopisoval si je z Dobrovskim, navezal je prvi kulturne vezi s Slovenci, si živahno dopisoval s Kopitarjem, škof Brigido mu je pošiljal slovenske knjige, Ronazza, nečak Žige Zoisa, velikega slovenskega mecena, je imel nadškofovo nečakinjo za ženo. Radodarno je podpiral hrvaške književnike, Dobrovskemu in Kopitarju je obetal podporo, ako gresta na popotovanje na slovenski jug in na Atos pregledat stare rokopise, bosanske franjevence je navduševal, naj se uče turškega jezika, da bi laže delovali za zedinjenje Balkana. Umrl je dne 16. januarja 1827. Seme, katero je sejal vse življenje, je izšlo šele po njegovi smrti.

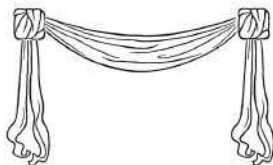
Od leta 1790. do 1830. so Hrvatje vedno bolj odjenjavali od svojih pravic in popuščali Ogrom. Od leta 1830. so pa pričeli energičneje braniti svojo stvar. Ko so Madžari zahtevali, da morajo na Hrvaškem imeti protestanti iste pravice s katoličani, da bi tako posredno udomačili ogrske kalvince na Hrvaškem, so se prvič postavili Hrvatje na načelno stališče in odvrnili, da imajo, kot „zavezno kraljestvo“ — socia regna — samo oni v hrvaškem saboru pravico odločevati o takih stvareh. Toda starokopitno hrvaško plemstvo ni imelo zaupanja v samega sebe. „Za enkrat smo še rešili hrvaško pravo, a ne vemo, če se nam bo to še drugič posrečilo,“ so izjavili v svojem saboru leta 1831. Bilo je potreba nove, sveže krvi in čilih duhov. Kmalu so se res pričeli pojavljati oni „novi možje“, vzgojeni pod vplivom hrvaške zgodovine in dubrovniškega slovstva, delovanja nadškofa Vrhovca in čeških slavistov, Dobrovškega, Šafařika i. dr., in započeli ono književno, kulturno in politično gibanje, ki se imenuje ilirizem. V središču tega gibanja je stal mladi Ludovik Gaj, ki se je pozneje imenoval Ljudevit Gaj.

Sedaj spada „ilirizem“ v zgodovino in presojeti ga moremo zgodovinsko, ako hočemo, da se od njega kaj naučimo in obdržimo njegove sadove. Pri Gajevih slavnostih se je pa mnogo grešilo zoper zgodovino. Gajeva postava je stopila tako v ospredje in iz nje se je naredila taka apoteoza, da je skoraj izgubila zgodovinsko vrednost. Objektivna naša sodba o Ljudevitu Gaju mora biti: Ljudevit Gaj je bil izredno silna agitatorična narava, ki je s svojim navdušenim govorom takorekoč hipnotiziral sodobnike. Bil je ena onih oseb, ki nastopajo v burnih dnevih in potegnejo za sabo množico ter morejo storiti mnogo dobrega, ker vržejo poprej tleče ideje med množico in jo zanje navdušijo. Toda „ilirizem“ ni ves in tudi ni v večjem delu njegovo delo, ker se je že poprej pripravljalo dolgo časa in je imel tudi drugih gorečih pristašev, ki so pod mnogimi oziri celo prekašali Gaja, zlasti kar se tiče duševne izobraženosti in čistosti značaja. Dasiravno je bil Gaj častni doktor lipskega vseučilišča, vendar ni imel globokejše učenosti. Na vseučiliščih se ni prijel nobene stvari trdno in ni posegal posebno globoko. Pisal je malo in nobene stvari, ki bi imela trajno vrednost. Njegova sila in vrlina je bila predvsem le njegova agitatorična narava in njegova hipnotizujoča zgovornost. Imel je pa tudi napake v svojem značaju, vsled katerih je prišlo do mnogih nasprotij med njim in med njegovimi sotrudniki, ki so v znatni meri ovirale zmago ilirizma. Slednjič je pa postal po letu 1848. nezvest svoji preteklosti in je stopil v službo k zatiralcem hrvaškega naroda ter je s svojimi zmožnostmi podpiral njihov sistem.

Naše navdušenje za Ljudevita Gaja torej ne more biti brezpogojno, ampak mi ga slavimo samo kot moža, ki je v svoji mladosti navdušeno agitiral za jugoslovansko narodno stvar, dasiravno tudi tukaj ne moremo odobravati celotnega njegovega postopanja in vseh njegovih idej. Odklanjamo ga pa kot započelnika poznejše madžaronske stranke in služabnika hrvaškemu narodu sovražne vlade.

Preden pa preidemo k njegovemu življenju in delovanju, si moramo še ogledati nekatere najvažnejših njegovih sotrudnikov in soborilcev.

(Dalje.)

Dr. Ljudevit Gaj.

K njegovi stoletnici spisal dr. L. Lenard.

(Dalje.)

Zalostno, kakor na političnem polju, izgledalo je v predilirski dobi na Hrvaškem tudi na polju slovstva in umetnosti. Stare tradicije so izumirale in skoraj izumrle, novega, oživljajočega duha pa še dolgo ni bilo odnikoder začutiti. Plemstvo, edini stan, ki je bil takrat merodajen, se je — v kolikor je še ohranilo hrvaško rodoljubje — potegovalo samo za pravice latinskega jezika proti nemškemu in madžarskemu. Šele pod vplivom Napoleonovih vojsk in francoske revolucije so pričeli nekateri izmed njih čitati francoske enciklopediste in Voltaireja in so se potem od francoskega slovstva polagoma obrnili k hrvaškemu. Meščanstvo je prišlo malo v poštev, ljudstvo pa še manj. Največ stika z rodno zemljo in z rodnim jezikom je imela izmed hrvaških neodvisnih stanov še duhovščina in od nje je izšel tudi začetek novega slovstva in probujenje narodnega duha.

V začetku XIX. stoletja so se zbirali slovarji, zapisovali zgodovinski podatki in spominki iz hrvaške prešlosti, toda večinoma v latinskem jeziku. Dostične pisatelje je vodila bolj ljubezen k starodavnosti in narodnemu življenju, kakor pa ljubezen do rodne jezika. Bili so predvsem arheologi in folkloristi.

Pri raznih prilikah so se pisali verzi in deklamacije v takrat običajni obliki „od“, toda tudi večinoma v latinskem jeziku. Slovstvene vrednosti dostične „ode“ niso imele nobene, vendar jih moremo smatrati za začetke novega hrvaškega slovstva. V staroslavnem, ponosnem Dubrovniku, ki nam je dal nesmrtnega Gundulića in toliko drugih slavnih pisateljev, so tako popolnoma izumrle stare tradicije, da so celo pozabili ime svojega jezika in ga niso več imenovali, kakor poprej, „slovanski“, ampak samo „naški“. Še slabeje je bilo med kajkavci, kjer sta se nekoč trudila za hrvaško slovstvo velika hrvaška narodna junaka Frankopan in Zrinjski.

Prva se je pričela dramiti Dalmacija, ki je prišla ob enem z nekaterimi slovenskimi deželami pod francosko vlado. V Zadru je nastal časnik v domačem jeziku, narodni jezik se je vpeljal v šole, postave so se prevajale v hrvaščino, leta 1812. je napisal Simeon Starčević v Trstu „ilirsko slovnico“ za potrebe „vojaške mladine“, ki je stala v francoskih polkih. Ko je padla francoska vlada, se tudi ti borni začetki hrvaškega slovstva na Primorju niso mogli razvijati dalje.

Dne 26. junija 1813 je izdal že imenovani zagrebški nadškof Maksimilijan Vrhovac v latinskem jeziku poslanico na svojo duhovščino, kjer jo navdušuje, naj se uči hrvaškega jezika, zbira narodne izraze, pregovore in reke in pesmi ter pošlje zbirko njemu. Ta fakt pomeni začetek hrvaškega preporeka in ilirskega gibanja na slovstvenem polju. Seveda „poslanica“ ni imela takoj uspeha, katerega je pričakoval rodoljubni nadpastir, vendar je vzbudila mnogo pisateljev in zbirateljev narodnega blaga.

Anton Mihanović je obrnil pozornost Hrvatov na pozabljeno klasično dubrovniško slovstvo in je odkril l. 1818. v Benetkah Gundulićevega „Osmana“ ter je dobil dovoljenje, da sme izdati hrvaški časnik „Oglasnik ilirski“, ki pa ni prišel na svetlo. Važna za začetek ilirizma je bila njegova brošura, katero je izdal l. 1815. na Dunaju pod naslovom: Beseda domovini o koristi pisanja v domorodnem jeziku. Kukuljević in Šafařík pišeta, da je izšla l. 1825. V njej se bori pisatelj za pravice narodnega hrvaškega jezika proti latinščini.

Ko je nastopil L. Gaj, je bil Mihanović začetkom njegov marljivi sotrudnik in je zložil hrvaško narodno himno „Liepa naša domovina!“

Eden najplodovitejših pisateljev, ki so pripravljali pot Gajevega „ilirizmu“, je bil kajkavski svečenik Tomaž Mikloušić, ki se je odlikoval z veliko marljivostjo, izredno energijo in gorečim rodoljubjem. V neki knjigi govori o starih Ilirih, ki so bili predniki naših Slovanov. Slovanskih narodov je naštel do 20, k njim je prištel tudi Litvine. Med slovanskimi jeziki najlepši je hrvaški, ki mora biti skupni slovanski jezik, to pa zlasti tudi raditega, ker je med vsemi slovanskimi jeziki najbližji latinskemu.

Primeroma jako veliko imamo iz tega časa dram in dramatičnih prizorov, ki so se predstavljali pri raznih slavnostnih prilikah. Večinoma so verske vsebine. Najboljši dramopisec je bil Tit Brezovački. Izdajal in popravljaj jih je Mikloušić. Omeniti hočem še njunega vrstnika Jakoba Lovrenčiča, ki se je podpisaval z „Istinski domorodec“. Pisal je ode, poučne spise in tri šaloigre. Dvoje dram je napisal tudi Ljudevit Farkaš, ki je postal pozneje goreč pristaš Gajevega ilirizma in je pohrvatil celo svoje madžarsko ime ter se je pisal pozneje „Vukotinović“.

Čisto blizu časa Ljudevita Gaja stoji kajkavski pisatelj Ignacij Kristijanović, sorodnik Mikloušiča, ki je bil pozneje hud nasprotnik Gajevih reform jezika in pravopisja. Kristijanović je pisal vedno v kajkavskem narečju in se je do smrti trdovratno boril za „stari jezik in staro pisavo“.

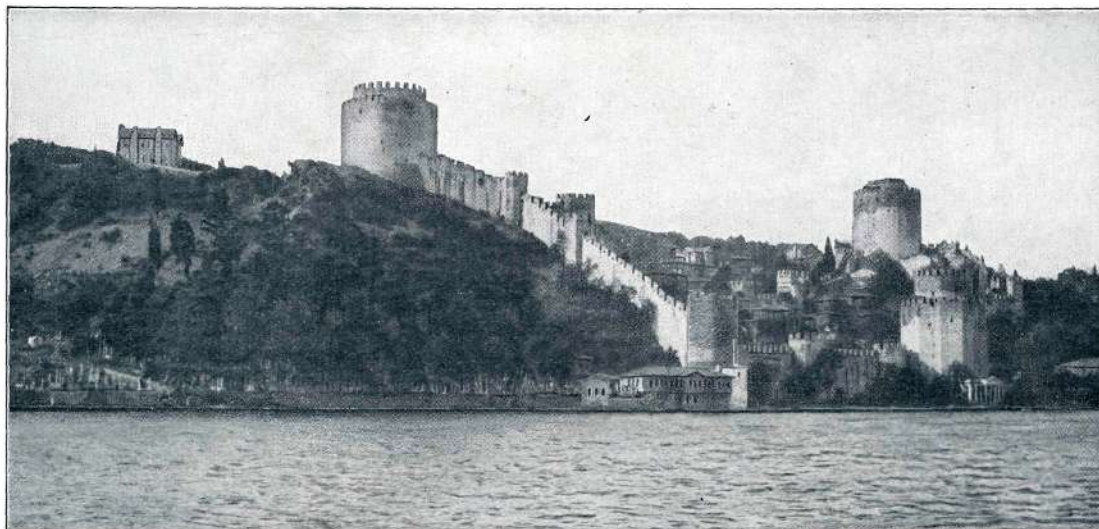
V Slavoniji so pisali še koncem XVIII. stoletja Kanižlič, Reljković (slovnica, basni, satira), Lanorović (slovnica), Kermpotič (Put Ekaterini II. i Josipa II. v Krim), Vid Došen (Aždaja sedmoglava), fra Aleksander Tomiković, Matija Peter Katančić.

V devetnajstem stoletju se je proizvajalo v Slavoniji začetkom malo. Omeniti je nekaj od Mariča, Mihaliča, Paviča, Brezovačkega, Karla

Tak je bil v kratkih in sirovih potezah politični in slovstveni položaj na Hrvaškem, ko je nastopil dr. Ljudevit Gaj.

Od leta 1832. se začelja na Hrvaškem razvijati gibanje, ki se je samo krstilo z besedo „ilirizem“, ki se pa pravilneje imenuje „hrvaški preporod“ ali še natančneje je, ako rečemo: „hrvaški preporod“ na političnem in slovstvenem polju je bil glavna in najboljša posledica ilirskega gibanja.

Od leta 1832. so pričeli Hrvati odločneje braniti svoje politične in državne pravice. Zagrebški odposlanci v sabor so dobili navodilo, da morajo zahtevati, naj se Dalmacija pridruži hrvaškemu kraljestvu, a slavonske župnije naj se popolnoma zedinijo z banovino. Latinski jezik mora ostati državni in uradni

UTRDBE V BOSPORU

Paviča (Politika za dobre ljude), Čevapović (drama), Appendini (ilirski slovnica), Voltigi (slovar), Stulli (slovar).

V Dalmaciji je delal edino le Bruer, rodome Francoz.

Prvi in glavni predhodnik Gaja je bil Šporer, s psevdonomom Matić, po poklicu zdravnik. On je pripadal krogu, ki je mislil izdajati l. 1818. na Dunaju že omenjeni „Oglasnik ilirski“.

Leta 1823. je izdal v Karlovcu „Almanah ilirski“ z „moto“, vzetim iz Gundulića. Njemu je dobro znano staro dubrovniško slovstvo; pisal je v slavonskem narečju; stari Ilirci so tudi njemu predniki Slovanov in prva naloga Slovanov je po njegovem, da se zedinijo v enem skupnem ilirskem pismenem jeziku. Tako je poudarjal Šporer v svojem almanahu še vse ideje, ki so pozneje bile vodilne Gajju.

jezik in hrvaško kraljestvo mora stopiti k Ogrski spet v ono razmerje, ki je vladalo pred letom 1790. Tega leta so se prostovoljno združili z Ogrsko, ker je bila Hrvaška premajhna in prerevna, da bi mogla sama vzdrževati svojo upravo in da bi se skupaj z Ogrsko laže branili proti germanizirajoči dunajski vladi. Zdaj se je pa hrvaško kraljestvo okrepilo, pridruži naj se mu še Dalmacija, Slavonija in Reka in tako bo močno dovolj, da se bo moglo samo vzdrževati, na drugi strani mu pa grozi v narodnem oziru iz Pešte večja nevarnost kot z Dunaja.

Takih besedi Madžari doslej od Hrvatov že dolgo niso slišali.

Med temi poslanci je bil tudi eden poznejših voditeljev „ilirizma“, grof Janko Drašković, ki je v času zasedanja sabora izdal prvo hrvaško politično brošuro, ki je postala potem programatična za ilirsko

gibanje do leta 1848. Njen naslov je: „Disertacija ili Razgovor“ itd., pisana je v štokavskem narečju, ki naj bi po pisateljevem mnenju postal slovstveni jezik hrvaški, in s starim „nekoliko popravljenim“ pravopisom. V tej razpravi zagovarja grof Drašković vneto pravice hrvaškega jezika in zahteva, da se vpelje v vse šole in urade na Hrvaškem.

To brošuro smemo po pravici imenovati začetek „hrvaškega preporoda“ in „ilirskega gibanja“.

Grof Janko Drašković-Trakoščanski je bil potomec starega plemenitaškega rodu, ki je dobil naslov grofov od cesarja Ferdinanda leta 1631. Rodil se je v Zagrebu leta 1770., učil se je v Zagrebu in potem na dunajskem vseučilišču. Začetkom je vstopil

CERKEV SV. JANEZA KRSTNIKA V TORUNJU

v vojno službo, se boril pod Lavdonom pri Belgradu in potem v avstrijskih četah proti Napoleonu. Leta 1806. si je na Dunaju po nesrečnem slučaju zlomil nogo, vsled česar je moral izstopiti iz vojaščine. Ker je del njegovih posestev ležal v Napoleonovi „ilirski provinciji“ in je Drašković na ta način postal francoski podložnik, se je preselil v Pariz, kjer je živel jako razkošno in zapravil večji del svojega velikega premoženja. Tu se je seznanil z narodnimi prvaki drugih slovanskih narodov, navzel se je slovanskega in hrvaškega domoljubnega duha in ljubezni k narodnemu jeziku, šegam in navadam in se je navdušil za staro hrvaško slavo. Bil je jako izobražen in je govoril in pisal mnogo tujih jezikov;

od svojih stanovskih tovarišev, točasnih plemičev, se je odlikoval, s tem, da je iskreno ljubil knjige in umetnost. Med vsemi slovanskimi narodi je najbolj ljubil Poljake, s katerimi se je seznanil v času svoje službe v Galiciji. Iz Pariza se je preselil v Zagreb, kjer je njegova hiša postala ognjišče hrvaške narodne misli in je zbiral okrog sebe hrvaške rodoljube. Iz tega kroga je pričel izhajati odločnejši odpor proti Madžarom in boj za hrvaški jezik in njegove pravice.

Drašković je naštel v tej brošuri plemena, ki naj bi po njegovem načrtu tvorila „Veliko Ilirijo“.

Ta so: Slovenci, Krajišniki, Primorci, prebivalstvo ob Kolpi, Dalmatinci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, ki se imenujejo „Wasserkroaten“ in so raztreseni po Ogrskem. Brošuri je dodal tudi karto, iz katere je razvidno, da bi njegova „Velika Ilirija“ obsegala Hrvaško, Slavonijo, Vojno granico, Dalmacijo s Kotorom, Bosno s Hercegovino, Štajersko, Koroško in Kranjsko. Torej približno sedanje „Hrvaško državno pravo“.

Tako so se stvari razvijale in pripravljale za „hrvaški preporod“. Ideje so že žarele med ljudstvom, mnogo rodoljubov je pripravljalo podlago novemu gibanju, narodna ideja je štela že navdušenih in zavednih pristašev. Treba je bilo samo energičnega človeka, ki bi znal te ljudi zbrati in organizirati ter jih voditi v eni notni smeri.

Ta mož je bil Ljudevit Gaj.

Gaj je bil rojen dne 8. julija 1809 v Krapini v Zagorju. Njegov oče je bil zdravnik in je moral po poklicu mnogo občevati z ljudstvom. Tako je mladi Ljudevit imel priliko že v mladosti spoznavati ljudstvo, poslušal je njegove pravljice in pesmi, ogledaval njegovo nošo in življenje, do srca mu je segala njegova revščina in zapuščenost. V Krapini se je pripovedovala pripovedka o Čehu, Lehu in Mehu, pradedih češkega, poljskega in ruskega naroda, katero nam je zabeležil tudi Ljudevit Gaj. Ne moremo se tu spuščati v oceno zgodovinske vrednosti omenjene pripovedke. Ako zasledujemo njene vire, se nam vriva prepričanje, da nima nobene zgodovinske podlage in da najbrže tudi ni izšla iz naroda v knjigo, ampak da je obratno nastala polagoma umetnim potom in da je potem iz knjige zašla med ljudstvo. Mogoče pa tudi, da sploh ni nikdar živela med ljudstvom, ampak da si jo je tudi Ljudevit Gaj sam konstruiral po književnih virih. Na vsak način so pa razne žive narodne pravljice in pesmi, opazovanje ljudskih šeg in navad ter pogled na njegovo bedo in nesrečno stanje naredili globok vtisk na mladega, živahnega in nadarjenega dečka.

Svojo mladost je opisal Gaj v avtobiografiji med l. 1851. in 1852., torej v času, ko je že, ne brez njegove krivde, zatemnela njegova slava in so se nje-

govi rojaki in tovariši obrnili od njega. Raditega ne smemo tej avtobiografiji pripisovati absolutne vrednosti, ampak ima bolj pomen lastne apologije.

Z devetimi letom se je pričel učiti latinskega jezika. V začetku ni čutil k temu veselja, pozneje se je pa poprijel učenja z veliko vnemo, ker je mislil, da bo našel v latinskih knjigah bolj obširno opisane one pravljice, katere je čul med ljudstvom. Z veliko hvaležnostjo se spominja svojega učitelja o. Evgenija Rabiča, predstojnika frančiškanskega samostana, ki ga je učil latinščine in hrvaščine. V samostanski knjižnici je našel mnogo starih latinskih knjig, med njimi je pa našel tudi rokopisno knjigo nekega o. Sklenskega, ki je obsegala popis zanimivosti njegovega rodnega kraja in o drugih Jugoslovanih. Tu se je seznanil s poljskimi in češkimi kronikami ter je sestavil v petnajstem letu, ko je bil v peti šoli, knjižico: „Brevis descriptio loci Krapinae“ ter jo je hotel dati v tisk. Toda takratni zagrebški cenzor, bivši jezuit Klothammer, jo je prepovedal, rekoč: „Otroci naj se uče, ne pa pišejo knjige.“

Višjo gimnazijo je študiral Ljudevit Gaj v Karlovcu. Tu je bil njegov učitelj nemški frančiškan Hoerman, ki je bil tudi cenzor knjig. On ga je navdušil, da je prestavil svoj prvi opis iz latinskega na nemški jezik, ter ga je izdal l. 1826. pod naslovom: „Die Schlößer bei Krapina sammt einem Anhang von der dortigen Gegend in botanischer Hinsicht von Ludwig Gaj, Hörer der zweiten Humanitätsklasse. Karlstadt, 1826.“ Knjižica šteje v šestnajsterki 36 strani. To je bilo prvo delo Gaja. Iz njega se je že razvidela smer poznejšega voditelja hrvaškega naroda. Za moto je vzel verz iz Osiandra: „Junaki prejšnjih časov so izginili. Njihovi sinovi izumirajo kakor oni in drugo pleme nastaja; narod je podoben brezdanjim in vedno se dvigajočim valovom morja.“ Spis ima dva dela. V prvem opisuje gradove okrog

Krapine. Vidi se, da je že poznal dela Mavra Orbinija. Omenja pravljico o Čehu, Lehu in Mehu in govori o vzajemnosti vseh Slovanov, ker so vsi potomci onih pradedov. V drugem delu opisuje rastlinstvo iz krapinske okolice.

V Karlovcu se je seznanil z ljudmi „starega narodnega kopita“ in je poslušal njihovo govorjenje. Toda sam je še vedno pisal v svojem zagorskem narečju. Čital je Kačič-Miošičev „Razgovor ugodni naroda Slovinskega“, ki je bil izdan prav istega leta nanovo v Dubrovniku in je tudi spoznal „sladkost in dostojnost ilirskega jezika“. Kmalu potem mu je umrl oče in jesen je preživel doma pri materi. Tega leta je objavil tudi prve svoje pesmice v zagrebški „Luni“. Tega leta je namreč v Zagrebu pričela izhajati literaturna priloga k „Agramer Zeitung“ pod naslovom: „Luna, Agramer Zeitschrift“, ki je prinašala tudi pesmice in sestavke v hrvaškem jeziku. V šesti številki je prišla v verzih „Uganjka“ s podpisom J. R. K. (Josip Romuald Kvaternik), v enajsti pa „Rešitev Uganjke“ istotako v verzih in z akrostihom „Hrvatska“ s podpisom Lud. Gaj. Verzi so obakrat slabi, toda zanimivi so raditega, ker se v njih izražajo že misli, ki so bile potlej Gaju vodilne pri njegovem javnem delovanju.

Ljudevit Gaj se je bavil v mladosti neprestano z mislijo, da bi napisal obširno in znanstveno zgodovino svojega naroda. Raditega je odšel po končanih zadnjih šolah v Karlovcu na Dunaj, da bi tu po knjižnicah in arhivih zbiral gradivo za svoje delo, ter se je vpisal na filozofsko fakulteto. Toda na Dunaju se je čutil osamljenega in tudi zdravje mu je preveč nagajalo. Raditega se je preselil kmalu v Gradec. Tu je našel krog, kakršnega je potreboval, in tu so se razvile vse njegove ideje, ki so ga potem vodile pri delovanju v domovini.

(Dalje.)

Književnost.

Slovenska.

Alojzij Remec: **Veliki punt**. Kmečka zgodba iz XVIII. stoletja. Založil Alojzij Filipič. Gorica 1909. Tiskala Narodna Tiskarna. Kmečki panti in turške vojske so najpriljubljenejši predmeti našega zgodovinskega romana. Vendar ne premleva Alojzij Remec stare, že izrabljene snovi, ampak nam podaja popolnoma izvirno povest. Že lokalizacija povesti, romantični tolminski hribi in solnčna Goriška, je srečno izbrana in zanimiva. Značaji so risani dosledno in kakor se vidi, po živih vzorih. Všeč nam je kratki, lahki slog in preprosti stavki in oni epični mir, ki je

razlit po vsej povesti. Knjižica je jako pripravna za poljudno berilo in jo priporočamo vsem našim društvom in knjižnicam, da si jo naroče. Ljudstvo jo bo rado čitalo.

Dr. L. L.

Sakuntalâ ali „Prstan spoznanja“. (Indijska Talija. Zbirka indijskih gledskih iger. III. zvezek.) Drama v sedmih dejanjih. Sanskrtski spisal Kâlidâsa. Po R. Pischelovi izvorni izdaji 1877. l. poslovenil dr. Karol Glaser. Maribor 1908. Založil dr. K. Glaser. Tisk Cirilove Tiskarne. — „Sakuntalâ“ je najslavnejše dramsko delo iz staroindijske literature. Drama se je gojila tedaj večinoma na dvoru, in tudi „Sakuntalâ“ je prava dvorna igra. Snov je zajel pesnik iz velikega

Dr. Ljudevit Gaj.

K njegovi stoletnici spisal dr. L. Lenard.

(Dalje.)

Leta 1826. mu je umrl oče in Gaj je preživel jesen doma, se razgovarjal z materjo, ki mu je pripovedovala narodne pripovedke, čital Kačićev „Razgovor ugodni“ in razne stare latinske knjige in kronike, ki so vzbujale v njem zanimanje za staro zgodovino. Sklenil je posvetiti se zgodovinskim študijem in napisati Jugoslovansko zgodovino. S tem namenom je odšel leta 1826. na Dunaj, se vpisal na modroslovno fakulteto, večinoma pa presedel svoj čas v dvorni knjižnici, kjer je zbiral gradivo za svoje delo. Toda na Dunaju se je čutil močno osamljenega in tudi dunajsko ozračje mu ni ugajalo in zdravnik mu je svetoval naj gre z Dunaja. Čez nekaj mesecev je že odpotoval v Gradec. Tu se je čutil popolnoma drugače. Našel je krog mladih Slovanov, Hrvatov, Srbov in Slovencev, ki so tvorili svoje „Ilirsko društvo“. Gaj jih je navduševal za proučevanje jugoslovanske zgodovine. Seznanil se je z novim češkim pravopisom, ki mu je radi svoječnosti in enostavnosti zelo ugajal, in to tembolj, ker se je Gaj že dolgo bavil z mislijo, kako urediti hrvaški pravopis.

Leta 1828. je nagovoril Slovenca Murkota, da je izdal slovenski slovar s češkim pravopisom. Naučil se je tudi cirilice in je čital prvič Vuka Karadžića. Ves denar, kar si ga je mogel prihraniti, je izdajal za knjige. Poseben vtis je nanj naredila Valvasorjeva „Die Ehre des Herzogthums Krain“. Zanimal ga je tudi Farlatti, „Illyricum sacrum“. Posebno je ljubil svojega učitelja, zgodovinarja Adalberta Muharja, ki je bil po očetu Hrvat, a po prepričanju trd Nemec. Ko je Muhar slišal, da piše Gaj neko zgodovinsko delo, mu je rekel: „Vrzite vse, kar ste napisali, v ogenj! Ako hočete napisati kaj koristnega, potrebujete mnogo časa in mnogo truda, izbite si take nezrele misli iz glave, ampak glejte, da ustvarite temelj hrvaški književnosti, katerega še nimate.“ Gaj se mu ima zahvaliti, da ni prišel prerano v svet z nezrelimi plodovi. Gaj ga je poslušal in je toliko časa odkladal svoj načrt, napisati hrvaško zgodovino, da ga ni nikdar dovršil. Drugi profesor, ki je imel nanj velik vpliv, je bil Wartinger, arhivar v Joaneumu. On ga je uvedel v študij diplomatiki in ga učil raziskavati in čitati stare listine, novce, napise, grbe, pečate in genealogije. Dasiravno Nemec, ga je Wartinger neprestano navduševal, naj skrbi, da se bo v

njegovi domovini razširjevala književnost v rodnem jeziku.

V Gradcu se je Gaj seznanil z nekaterimi mladimi ljudmi, ki so pozneje odlično delovali na raznih poljih umetnosti in vede. Tako z Dalmatincem Božidarom Petranovičem, ki je pozneje v Zadru osnoval srbsko-dalmatinski magazin, zlasti pa je sklenil tesno prijateljstvo z Demetrom, rodom makedonskim Grkom, a po prepričanju Hrvatom in vrlo izobraženim človekom. Demeter se je bavil z mislijo, kako ustanoviti hrvaško narodno gledišče, Gaj se je pa zagledal v Joaneum in je sklenil ustanoviti hrvaški muzej po vzoru graškega.

Nekje je Gaj čital, da se nahaja v Pešti sila veliko listov in knjig, tičočih se hrvaške zgodovine. Ko je Jožef II. odpravil samostane, so knjižnice prenesli deloma v dvorno knjižnico na Dunaj, deloma pa v Pešto. Zlasti se je nahajala v Pešti knjižnica prejšnjega pavlinskega samostana v Ljepoglavi. V tem samostanu blizu Gajevega rodnega kraja so namreč osnovali Pavlinci leta 1582. prvo hrvaško gimnazijo, ki je trajala do leta 1713. Knjižnica je bila pa za časov prenešana na Ogrsko. Tu jo je leta 1849. kupil Kukuljević na lastne stroške in jo prenesel v deželni arhiv v Zagreb, a leta 1855. so jo na povelje bana Khuena Hedérvaryja brez vsake ceremonije prenesli v Pešto. Gaj je študiral zlasti v muzeju grofa Széchényja. Tu se mu je porodila misel, da bi osnoval v Zagrebu knjižnico po vzoru Széchényjeve.

Tu se je Gaj nekod slučajno seznanil z gospodom Stjepanom Ožegovićem, očetom navdušenega hrvaškega poslanca in narodnjaka Metela Ožegovića. Važnejši in večji vpliv na Gaja je imelo pa njegovo znanje z Janom Kollárom in Šafárikom. Gaj sam pripoveduje, da se je Kollár živo zanimal za Jugoslovane, njihovo življenje in delovanje. Rad je poslušal tudi pravljico o Čehu, Lehu in Mehu iz krapinske okolice, katero mu je pripovedoval Gaj, in ona ga je po Gajevev domnevanju navdušila, da je začel misliti o slovanski vzajemnosti. Vendar je to samo mnenje Gaja, ki je prijalo njegovi samoljubnosti. Sploh moramo njegova pripovedovanja sprejeti z veliko previdnostjo, ker vemo, da je bil zelo samoljuben in slavohlepen in da ni izbiral v sredstvih.

Leta 1829. je mladi poljski učenjak Andrej Kucharski potoval po Hrvaškem in se seznanil z Gajem.

Prihodnje leto je prišel Kucharski v Moskvo in pripovedoval Pogodinu o novem literarnem gibanju med katoliškimi Jugoslovani.

Iz te dobe najdemo med Gajevimi rokopisi: „Poszlovice horvatszke“ in „Szkup provincijalskih poslovica horvatskih“, pisanih s starim pravopisom. Leta 1830. je pa napisal majhno razpravo „Über die Vereinigung der in altillirischen Districten wohnenden Slaven zu einer Büchersprache“.

S Šafárikom je Gaj stopil v zvezo najprej pismenim potom po posredovanju Kollára. Šafárik je bil takrat profesor v Novem Sadu in se je obrnil na Gaja s prošnjo za prispevke iz hrvaške literature.

Toda Gaj ni ostal s Kollárom v zvezi do njegove smrti (1852). Leta 1841. je šel na potovanje po Italiji in je mimogrede obiskal Gaja in se silno

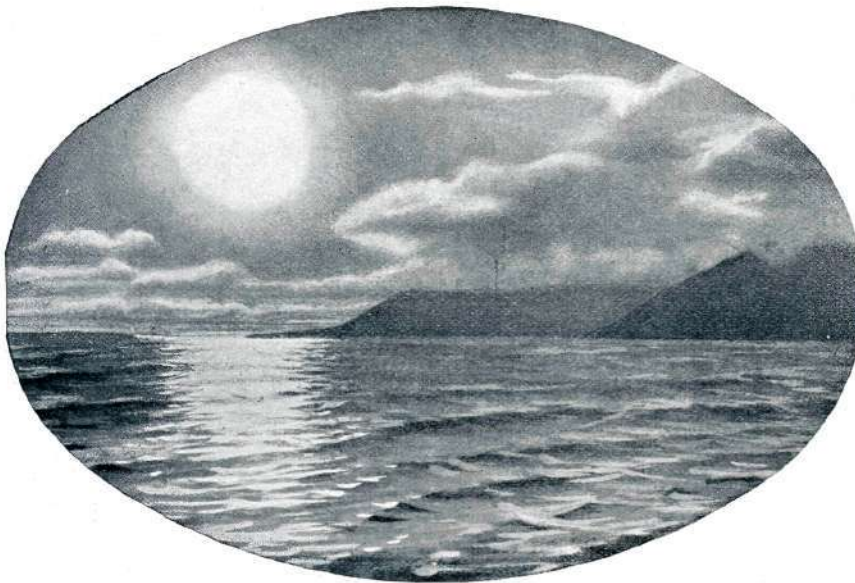
njak i. dr., v Zagrebu so bili Vj. Babukić, Derkos, Anton Mažuranić, Dragutin Rakovac, Matija Smodek in Mraković.

Smodek je študiral na vseučilišču v Pešti ob istem času kakor Gaj. Potem je postal profesor na zagrebški gimnaziji in je morda pod Gajevim vplivom sklenil brezplačno poučevati hrvaški jezik. To je bilo nekaj nečudenega. Madžarski dijaki so bili mnenja, da se stvar ne more kar tako rešiti, ampak da je za to potreba dovoljenja ogrskega državnega zbora. Mnogi hrvaški dijaki so proti temu protestirali, drugi so bili neodločni, profesorji so omahovali. Slednjic so zavednejši Hrvatje energično nastopili proti Madžarjem in nato so tudi profesorji morali zavzeti stališče. Sklenili so, da se dovoli predavanje hrvaškega jezika, toda samo kot neobvezen predmet in brez vsake obveznosti od strani profesorjev in vlade. Nemški profesorji in nekaj Hrvatov je bilo za hrvaščino, Madžarji pa in večina Hrvatov proti. Deset let je tako Smodek poučeval brezplačno hrvaščino. Pod Gajevim vplivom je on prvi rabil češke diakritične znake v hrvaščini. Profesor Stjepan Mojzes, rodom Hrvat, pozneje škof v Bitrici na Hrvaškem, se je javno potegnil za predavanje hrvaškega jezika.

Gibanje je šlo vedno dalje. Babukić, pozneje prvi profesor hrvaške literature, je napisal l. 1833. hrvaško slovnico, v kateri je rabil novo pravopisje — gajico. Babukić je znal dobro češčino in v Szegedinu, kjer je študiral, se je seznanil s Srbi,

se naučil cirilice in se navduševal iz spisov Toziteja Obradovića.

Medtem je grof Janko Drašković izdal znano brošuro: „Dissertatio iliti rogovor“ in pričel zbirati okrog sebe hrvaške rodoljube višjih slojev. Derkos je pa napisal leta 1832. brošuro: „Genius patriae super dormientibus suis filiis“. Te dve brošuri sta bili programatični za novo hrvaško gibanje. Ker so bile brošure omejene na primeroma majhen krog čitateljev, so posegli prvoboritelji po drugem sredstvu, s katerim bi prodrli v širše kroge, ter so začeli pisati „slavospve“ ali „ode“ na razne osebe in prilike. Taki slavospvi so se pisali že prej, vedno po gotovi šabloni, zlasti od duhovnikov. Eden glavnih odopiscev je bil že imenovani Tomaž Mikloušić. Sedaj pa so začeli pisati ode v narodnem duhu. Zlasti se je v tem odlikoval Pavel Stoops, dalje sta

POLNOČNO SOLNCE NAD SEVERNIM RTIČEM

navdušeno izražal o njegovem delovanju. Pred dvanajstimi leti je bil še njegov učenec, zdaj je bil pa že priznani voditelj naroda in hrvaška mladina iz vseh delov kraljestva je navdušeno poslušala njegove besede. Kollár ga imenuje magnet, ki zna nase vleči hrvaško mladino, in mu želi, da bi kdaj počival v slovanskem Panteonu. Izgovarja ga tudi pred očitanji, da je samoljuben in slavohlepen. V Zagrebu pri Gaju je Kollár našel dva mlada ruska učenjaka, pozneje slavna slavista Sreznjevskega in Preisa.

Leta 1831. je Gaj dovršil peštansko vseučilišče in odslej se je posvetil izključno političnemu delu med svojim narodom. V Zagrebu, Gradcu, na Dunaju so že bili krožki mladine, ki se je navduševala za slovanstvo. Na Dunaju so se zbirali v restavraciji „Morgenstern“, katero so imenovali „Danica“, v Gradcu so bili Miklošić, Stanko Vraz, Davorin Trste-

pisala ode Dragutin Rakovac in Ljudevit Gaj. Med drugimi je napisal Gaj odo na Stjepana Ožegovića, katerega je spoznal v Pešti, ki je pisana že nekoliko svobodneje, brez običajnih šablonskih fraz.

Ko se je Gaj vrnil iz Pešte, je našel polje že dobro pripravljeno. Nove narodne ideje so bile že vzbujene in so imele krog navdušenih pristašev. Treba je bilo samo še človeka z velikim organizatorskim in agitatorskim talentom, ki bi stopil v ospredje, potegnil gibanje za seboj in mu dajal smer.

In to je bil Ljudevit Gaj.

Ko se je leta 1831. Gaj stalno naselil v Zagrebu, je pričel takoj vzbujati občno pozornost s svojo ognjeno zgovornostjo. Čas je bil ugoden. Velik del plemstva, ki je prej držal z Madžari iz strahu pred hrvaškim ljudstvom, je izprevidel, da mu grozi od ogrske strani ne manjša nevarnost in se začel bližati hrvaški demokraciji. Avstrijska vlada se je tudi začela bati naraščajočega gibanja na Ogrskem in je v neki gotovi meri se kazala pripravljeno, podpirati Hrvate proti Madžarom. Gaj je dobil pristop v hišo grofa Draškovića in se je seznanil z duhovnikom Križmanićem, župnikom v Bistrici pri Zagrebu, ki je imel takrat velik ugled in vpliv. Po njiju se je seznanil z vsemi uglednejšimi osebami na Hrvaškem. Srbi in Hrvati niso imeli takrat še nobenega časnika. „Srbske novine“ so začele izhajati spet šele leta 1834. v Kragujevcu, so izhajale zunaj Avstrije in so bile glasilo srbske vlade. Gaj je izprevidel, da mu je treba za uspešno agitacijo časnika v hrvaškem jeziku, ter je napravil prošnjo na hrvaško vlado, naj mu dovoli izdajati časnik pod naslovom: „Danicza horvatzka, Slavonzka i dalmatinzka“. Zagrebški konzilij se v taki stvari ni upal sam odločiti in je vprašal vse hrvaške županije za mnenje. Vse županije so se izrekle, naj se časnik dovoli. V zagrebški županiji je nasprotoval zlasti turopoljski grof Josipovič. Toda ogrska vlada se je upirala in Gaj ni dobil dovoljenja. Ko je Gaj izprevidel, da po tej poti ne dobi dovoljenja, se je sklenil obrniti naravnost na Dunaj. Najbrž grof Drašković mu je dal priporočilo na ministra notranjih zadev grofa Kolowrata, kateremu

ga je priporočil tudi Kollár. Grof Kolowrat ga je poslal k vsemogočnemu ministru, knezu Metternichu, ki ga je sprejel jako prijazno. Slednjič je dobil Gaj še avdijenco pri cesarju Francu I., ki mu je odgovoril: „Ako imajo Madžari svoje časnike, zakaj bi jih ne imeli Hrvati?“ Seveda zadeva s tem še ni bila dognana. Vlada mu je delala razne ovire. Hotela je vedeti, kakšne so njegove znanstvene kvalifikacije za urednika, moral je izkazati, da ima na razpolago dovolj kapitala za izdajanje lista, hotela je, da bi izdajal list samo enkrat, ne pa, kakor je hotel Gaj, dvakrat na teden. Najvažneje pa je bilo, da je vlada zahtevala, da mora biti list samo literaren in ne sme prinašati političnih in dnevnih novic.

POLARNA SVETLOBA Z NAVPIČNIM ŽARJENJEM

Policijski šef grof Sedlnitzki se je obrnil na svoje zaupnike na Hrvaškem po informacije o življenju in mišljenju Ljudevita Gaja. Slednjič je prišlo dovoljenje, da sme Gaj izdajati politično-literaren časnik, ki bo prinašal tudi dnevne novice. Sedlnitzki je naročil hrvaški vladi, naj gre Gaju na roke in naj skrbi, da se bo časnik izdajal po najnižji ceni. Za politični del sam sme rabiti samo take članke, ki so že prešli cenzuro v drugih listih. Cenzura mora biti stroga in natančno izvedena. Tako je dobil Gaj dovoljenje za izdajanje prvega hrvaškega časnika v jeseni l. 1834.

(Konec.)

Dr. Ljudevit Gaj.

K njegovi stoletnici spisal dr. L. Lenard.

(Konec.)

Lako je dobil Gaj dovoljenje, da sme izdajati dva lista, političnega in leposlovnega, in odločil se je, da izdaja političen list „Novine Horvatske“ s slovstveno prilogo „Danicza Horvatska, Slavonska y Dalmatinska“. Za vzor mu je služila nemška „Agramer Zeitung“ s slovstveno prilogo „Luna“.

Sedaj je bilo pa še treba rešiti veliko načelno vprašanje, v katerem narečju in s kakšnim pravopisom naj se tiskata? Gaj je doslej pisal in govoril, kakor ga je učila mati, to je v kajkavščini in s starim pravopisom. Toda mnogo njegovih mladih pristašev ni znalo kajkavščine in stari pravopis je bil neroden, v Gradcu se je pa Gaj seznanil z novim češkim pravopisom. Gaj je bil predvsem politik in agitator, ki se ni spuščal v teoretične razprave, ampak se je znal vedno prilagoditi potrebam, ni forciral razmer, kadar je pa čas prignal, je takoj odgovoril s činom.

Dne 20. oktobra je napisal „Oglasz“, s katerim naznanja nova lista. Ta znameniti dokument je pisan v kajkavskem in v štokavskem narečju in s starim pravopisom, dasiravno se je Gaj v privatnih pismih že posluževal novega in dasiravno so nekateri njegovi prijatelji že pisali z novim pravopisom in ga je Smodek celo predaval v akademiji. Toda Gaj je hotel biti previden, da ne bi takoj v začetku nikogar odbil. Začenja se tako-le:

„Szvetloj y Prepostuvanoj Gozpodji vszakoga Ztalisha y Reda szlavnoga Naroda Szlavenskoga vu jusneh ztrankah, kakoti: Horvatom, Slavonczem, Dalmatinom, Dubrovnichanom, Szerbbjem, Krajnczem, Štajerczem, Korushczem, Iztrianom, Boshnyakom ter ostalem Szlovenczem, vszem zadnyich Roda nashlega y Jezika Lyubitelyem y Zavetnikom lepo pozdravljenje!“

V tem „oglasu“ naznanja, da namerava dvakrat na teden izdajati list, v katerem bo poročal, kaj se godi po svetu, zlasti pa v troedinem kraljestvu, Dalmaciji, Hrvaški in Slavoniji. „Danica“ pa, ki bo izhajala kot priloga po enkrat na teden, bo prinašala članke za zabavo in pouk, in sicer ne samo v hrvaškem, ampak tudi v drugih ilirskih narečjih. V ta namen hoče izdajati „Narodne Novine“, katere mu je „z resnično očetovsko milostjo in zaupanjem dovolil naš presvetli cesar in kralj“.

To je bil važen in odločilen korak. S tem je ustvaril Gaj središče, okrog katerega so se zbirali

mladi hrvaški narodnjaki in stari veterani, in on sam je postal duša novega gibanja. Ker je posedal v veliki meri dar govora, je potem v zasebnih družbah in javno podžigal s svojo ognjevito besedo mladino, ki se je zbirala okrog njega, in razvijal misli, katerih še ni smel natisniti v listu. In ravno v teh govorih je obstojala njegova sila in skrivnost njegovega vpliva. Med letom 1835—1848 skoraj ni najti hrvaškega pisatelja, ki bi ničesar ne pisal v Gajeve liste in ne imel nobenih zvez z njegovim krogom.

V začetku je izdajal Gaj „Novine“ in „Danico“ s starim pravopisom, toda že v peti številki „Danice“ je priobčil pismo navdušenega „Ilira“, duhovnika Matija Topaloviča, v katerem piše o potrebi ureditve pravopisa. V isti številki je priobčil svojo pesem „Horvatom szloga“, katero je napisal že l. 1833. in katero je pela grofica Sidonija Erdödy v zagrebškem gledališču dne 7. januarja 1835, ko se je proslavljala vernost Hrvatov cesarju Francu I. v njegovi vojski s Francozi in se začenja: „Još Hrvatska nij propala — dok mi živimo“. V deseti številki je pričel tiskati z novim pravopisom, vzetim od Čehov, in z diakritičnimi znaki. Prva pesem, natisnjena v novem pravopisu, je bila Mihanovičeva himna „Lepa naša domovina“, ki je postala potem hrvaška narodna himna. Potem se v vsaki številki novi pravopis vedno bolj širi, osemindvajseta je pisana že vsa z novim pravopisom, a v devetindvajseti je izpremenil tudi naslov po novi pisavi. Obenem izginjajo vedno bolj kajkavske slovnične oblike in se nadomeščajo s štokavskimi. Nekateri privrženci stare pisave so ga radi tega grajali, a on jim je odgovoril v dvaindvajseti številki, da so Jugoslovani en skupen narod ilirski in edinstvo naroda nam mora biti dražje, kakor pa tuje črke.

Tako je bilo v kratkem času in popolnoma mirnim potom dovršeno veliko kulturno delo, reforma pravopisa in sprejetje skupnega srbohrvaškega slovstvenega jezika. To je velika zasluga Gajeve.

Ni se mu pa posrečila tretja ideja, namreč politično zedinjenje vseh južnih Slovanov, vsaj kolikor jih je živelo pod avstrijsko vlado, v skupni ideji ilirski.

Gaj je imel, kakor smo videli že takoj od začetka, jasno začrtan svoj ideal. Za nalogo si je postavil, zediniti vse Jugoslovane v eno politično celoto, kateri je izbral ime „Ilirija“. Morda so letele njegove misli še dalje, morda je sanjal o kaki tes-

nejši zvezi vseh Slovanov sploh. Iz njegovega entuziazma za pravljico o Čehu, Lehu in Mehu bi mogli sklepati kaj takega, faktično se je pa omejil na Jugoslavijo. Evropa se mu je predstavljala v fantaziji kot devica, ki brenka na liro, a strune dotične lire niso ubrane med sabo. Ta lira je po njem Ilirija, ki se nahaja v naročju device Evrope in se razteza od Skadra v Albaniji do Varne v Bolgariji in do Beljaka na Koroškem. Neubrane strune te lire so: Koroška, Kranjska, Štajerska, Gorica in Istra, Dalmacija, Slavonija in Hrvaška, Črna gora, Bosna in Hercegovina, Srbija, Bolgarija in južna Ogrska. Treba te strune ubrati med sabo, da se bo glasila samo ena pesem. To je bil njegov ideal. Književno delovanje istotako kot agitacija z živo besedo mu je bilo samo sredstvo k dosegu tega ideala.

Ime je postranska stvar, glavno je vsebina. Gaj je imenoval svoj ideal „Ilirija“. Ime samonasebi ni ravno srečno, a je bilo težko najti pripravnejšega. Nerodno je bilo, ker se stara Ilirija ni krila popolnoma z našo „Jugoslavijo“, pa tudi in še bolj radi tega, ker stari Iliri niso bili predniki Slovanov in ker med njimi in Slovani sploh ni nobene druge zveze, kot da so časovno zaporedoma, a ne neposredno, prebivali približno na istem ozemlju. Z isto pravico bi se, recimo, sedanje dežele krone svetega Štefana imenoval s skupnim imenom „Langobardija“ ali pa Rusija „Čudija“.

Dasiravno to ime zgodovinsko ni bilo opravičeno in se ni krilo s predmetom, je bilo med vsemi mogočimi morda še najbolj primerno. Jugoslovani niso imeli nikdar celotno skupne zgodovine in radi tega tudi niso mogli imeti skupnega imena. Vsaka politična skupina se je imenovala zase. Vendar je nastala tekom stoletij potreba skupnega imena za vso jugoslovansko etnografično skupino. Ime Slovani je imelo preširok pojem in se ni moglo vedno rabiti. Tako se je udomačilo že davno pred Gajevim ilirskim gibanjem ime: „ilirski“ jezik, „ilirski“ narod, „ilirske“ pokrajine itd. in je bilo v rabi tudi v tujini in je postalo celo „terminus technicus“ v politiki in diplomaciji. Pod Napoleonom je pa oživel tudi v konkretni postavi in nastala je teritorialna skupina, ki se je imenovala „Ilirija“. Toda ime „Ilirija“ v političnoteritorialnem pomenu je živelo že davno poprej, preden se je utelesilo v Napoleonovi kraljevini. Leta 1791. se je ustanovila na dunajskem dvoru posebna pisarna, ki se je imenovala „Cancellaria Illyrica“ in se je imela pečati z zadevami Srbov in Hrvatov na Ogrskem, a je bila po prizadevanju Madžarov odpravljena že prihodnjega leta 1792. „Ilirci“ so se v tem času imenovali predvsem Srbi, tako da sta imeni „srbski“ in „ilirski“ postali skoraj enoznačni. Leta 1820. je pisal v Trstu živeči Srb

Sotimij Popovič, da se jezik, katerega govori prebivalstvo od Jadranskega morja do mej Bolgarije in Albanije in od Makedonije in Rumelije do srede Ogrske, na Hrvaškem, Kranjskem in v Srbiji, imenuje jezik ilirski ali srbski. Bolgarski jezik, ki je pokvarjen od grškega, stoji bliže ilirskemu, kakor kranjski, ki je pokvarjen od nemškega. Kranjski in slovenohrvaški jezik pravzaprav niti ne spadata v vrsto ilirskih narečij. Štajerski, primorskohrvaški in dalmatinski jezik stoje pa bliže ilirskemu, a v Dubrovniku se govori isti jezik, kot v Bosni, Srbiji, Slavoniji in drugih ilirskih deželah. Vzhodni Ilirci ali Srbi so pravoslavne vere in so združeni v skupnem književnem jeziku na podlagi narodnih pesmi in cirilske pisave, zahodni, katoliški Ilirci pa nimajo skupne pisave in se raditega tudi še niso mogli združiti v skupnem književnem jeziku.

Iz te pisave se razvidi, kakšen pomen je imela beseda „Ilir“ in „ilirski“ v široki rabi nekaj pred Gajevim nastopom.

Misel o „Veliki Iliriji“ v političnem, ne samo v narodopisnem pomenu in o slovanstvu starodavnih Ilircev je bila splošno razširjena tudi že v XVIII. stoletju. Jambrešić piše v svojem iliro-germanolatinskem slovarju v Zagrebu l. 1742., da je Illyricum ali Illyria velika država, ki razpada na mnogo kraljestev, kakor: hrvaško, dalmatinsko, bosensko, bolgarsko, srbsko itd. Meje Ilirije so: Črno, Egejsko in Jadransko morje, Italija, Galija, Germanija in Donava. Prebivalstvo Ilirije je slovansko, slovansko in ilirsko je po Jambrešiću eno in isto.

Podobnih nazorov so bili: Mavro Orbini, Dufren, Mikoci in dr. Mnogi latinski in hrvaški pesniki pred Gajem so rabili ime „ilirsko“ in „slovansko“ za eno in isto. Tako na primer tudi Mikloušič.

Appendini je napisal leta 1808. v laškem jeziku „ilirsko slovnico“ s predgovorom, ki je bila tretjič izdana l. 1839. Besedi „ilirski“ in „slovanski“ mu veljata eno in isto. Po njem je en splošen slovanski ali ilirski jezik, in kdor ga razume, gre lahko brez tolmača od Makedonije do Baltiškega morja in do Kitaja. Deli se pa v štiri glavna narečja: rusko, poljsko, češko in ilirsko v ožjem pomenu. Najbolj čisto se po njegovem govori ilirski jezik v Dubrovniku, ki ga imenuje „slovanske Atene“. Jako obžaluje, da nimajo zahodni Ilirci nobene enotne pisave.

Gaj je torej po svojem praktičnem zmislu sprejel besedo Ilirija in ilirski, kakor je bila že v široki rabi pred njim, dasiravno je imela svoj izvor v napačni zgodovinski kombinaciji. V „ilirizmu“, v „Ilirski ideji“ so hoteli Gaj in njegovi sobojevniki združiti vse Jugoslovane.

Toda temu so stale nasproti velikanske težave. Bolgari so ječali pod turškim jarmom in niso imeli

še nobene narodne svoje zavednosti. Gaj sam jih je moral kmalu izključiti iz svojega programa. Srbi so se nekaj let poprej pod Črnim Jurijem začasno osvobodili Turkov in so sedaj ljubosumno čuvali svojo narodnost, boječ se, da ne bi prišla sedaj od severa od strani Nemcev in katoliškega kulturnega vpliva nova nevarnost za njihovo narodno individualnost. Dubrovnik v južni Dalmaciji je še pomnil cvetoče dneve svoje kulture in se ni maral podati vplivu Hrvaške. Dubrovniški pisatelji niti niso marali sprejeti nove Gajeve pisave. Slovenci so bili še popolnoma neprebujeni in se niti med sabo niso mogli zediniti za skupno pisavo. Tem manj so bili

MADAME CURIE
najditeljica radija

razpoloženi, da bi se ne samo v pisavi, ampak tudi v jeziku in v političnem stremljenju združili z drugimi Jugoslovani. V resnici so se Slovenci po nekolicem omahovanju in bojih odcepili od Ilircev in ustanovili svoj književni jezik. Faktično je mogel torej Gaj računati samo na kraljestvo Hrvaško.

Toda tudi tu je imel mnogo nasprotnikov. Prvi so bili stari konservativni možje, ki se nisó mogli lahko pogoditi z novimi idejami, zlasti če so se jim predstavljale v obliki šumnih „Proglasov“, bombastičnih ôd in popolnoma nemogočih znanstvenih obdelavanj staroslovanske in ilirske zgodovine. Na treznega človeka sedanje dobe, tudi ako še tako simpatizira z ilirskim gibanjem, ne morejo spisi

Gaja narediti nobenega ugodnega vtisa. Tako burna frazeologija in tako brezpomembna vsebina se najde težko pri kakšnem drugem pisatelju. Izvajanja našega Trstenjaka, Poženčana, M. Majarja itd. so včasih zabavna vsled svoje naivnosti ali pa naredo semtertja neprisiljena pretiravanja vtis presrčne komike. Pri Gaju ni ne enega, ne drugega, ampak samo viharna frazeologija, ki odbija. Slog in način njegovega pisateljevanja mora pri sedanjem kritiku že a priori vzbuditi sum proti njegovi osebnosti. Moremo si torej misliti, da je bilo mnogo drugače poštenih in treznih mož, ki se niso dali pridobiti od takega načina dokazovanja.

Med njegovimi nasprotniki so bili brez dvoma tudi čistokrvni madžaroni, ki so videli v probujenju hrvaške narodne ideje glavnega nasprotnika madžarskemu imperializmu in madžarski narodnostni ideji.

Dalje so se našli med njegovimi nasprotniki tudi možje duhovniki, ki so mu nasprotovali s strogo verskega stališča, ker so videli v njegovem srbofilstvu nevarnost za hrvaško katoličanstvo. Ti nasprotniki so imeli s svojega stališča popolnoma prav. Zmaga Gajevega „ilirizma“ bi pomenila popolno abdikacijo pozitivnega krščanstva sploh, bodisi katoliške ali pravoslavne oblike. Gaj ni čisto nič razločeval med politično in dogmatično toleranco. Politična in državljanska toleranca v najširjem obsegu je večkrat ne samo „minus malum“, ampak naravnost zahteva naravne pravičnosti; dogmatične tolerance pa ne more priznati nobeno veroizpovedanje, ako noče s tem podpisati svoje smrtne obsodbe. Gaj pa ne samo, da premalo razločuje med obema tolerancama, — stroge definicije sploh niso bile po njegovem duhu in okusu — ampak celo izrečno govori tako, da moramo iz njegovih besed sklepati, da se je zavzemal tudi za versko toleranco na dogmatičnem polju. Mora se zdeti celo čudno, da ni izzval od katoliške strani hujšega odpora. Saj so bili ravno katoliški škofje in duhovščina najboljši podpiratelji ilirizma.

O Vrhovcu smo že govorili. On je storil za hrvaško narodnost toliko, da ga lahko imenujemo duševnega očeta hrvaškega narodnega preporoda. Njegov naslednik nadškof in kardinal Havlik je podpiral z vsemi silami narodno gibanje, izdal pred volitvami okrožnico na duhovščino, kako naj vpliva na volilce, odprl semenišče nastežaj ilirski ideji in se sploh eksponiral tako, da je imel raditega celo občutljive neprijetnosti z dunajsko vlado. Med sotrudniki „Novin“ in „Danice“ najdemo kmalu tudi imena duhovnikov. Ako so pa posamezni duhovniki imeli z verskega stališča svoje pomisleke, so bili popolnoma opravičeni.

Bili so tudi taki nasprotniki, ki so videli v Gaju orodje Dunaja in germanizatorske avstrijske višje

birokracije. Doba Jožefa II. je tako prevzela mnoge duhove, da so še vedno videli večjo nevarnost v Dunaju, kakor v Pešti. Spet pa moramo priznati, da je tudi njim dal Gaj s svojim močno dvoznačnim vedenjem dovolj povoda k sumničanju, da je on samo najeto orodje Dunaja.

Glavne in najhujše nasprotnike je pa imel Gaj med starim hrvaškim plemstvom, ki se je balo probujenja in politiške samozavesti hrvaškega naroda, ker se je treslo za svoje zastarele predpravice in je bilo prepričano, da se more samo v zvezi z ogrskim plemstvom uspešno ustavljati ljudskim zahtevam.

Vkljub vsem tem zaprekam je pa šlo delo krepko naprej. Nerešeno vprašanje je še, koliko je pri tem sodelovala osebnost Gajeva. Brez dvoma bi nastal hrvaški prepород tudi, ako se ne bi bil pojavil Ljudevit Gaj. Tako najdemo tudi že pred Gajem gotove simptome, iz katerih moremo sklepati, da so se pripravljale najvažnejše Gajeve reforme — vpeljava nove pisave in zedinjenje književnega jezika — že pred njim in bi se najbrže tudi izvršile brez njega. Seveda, kako bi v tem slučaju izpadlo, ne moremo sedaj določiti. Ideja „Velike Ilirije“ je pač Gajeva reč, dasiravno je ni on iznašel, ampak samo zvezal z novim narodnim gibanjem, ki pa ni ž njo v nobeni vzročni zvezi in bi se lahko razvilo popolnoma istotako tudi brez nje. Kvečemu jo moremo smatrati, da je bila med nekaterimi bolj entuziastičnimi Hrvati dobro agitacijsko sredstvo. Na vsak način pa moramo tudi priznati, da je Gajeva agitatorična sila in plameneča beseda — ki je pa morala, še bolj kot njegova pisana dela, biti prenapolnjena s puhlo frazeologijo — silno vplivala na razvoj dejanj in na tok novega narodnega gibanja med Hrvati. Hrvaški narodni prepород torej ni eno in isto z ilirskim gibanjem. Poslednje je bilo delo Gaja, prvo se je začelo in se je razvijalo tudi še pred njim in bi se razvilo tudi brez njega. Prvo je bilo trajno, drugo je kmalu izpuhtelo v nič, ker ni imelo trdne podlage med narodom in v objektivnem svetu. Gaj je bil sam premalo znanstveno podkovan, da bi mogel postaviti ilirsko gibanje na trdno znanstveno podlago. Bil je sicer časten doktor lipskega vseučilišča, toda kako je prišel do te časti, ki pa za znanstveno delo ni imela nobenega praktičnega pomena, še do danes ni popolnoma pojasnjeno. Tudi se njegova burna agitatorična nprav ni strinjala z mirnim znanstvenim delom. Pečal se je sicer z ilirsko zgodovino in je tudi obetal izdati svojo „Dogodivštino Ilirije“, za kar je dobil leta 1845. tudi dovoljenje cenzure, toda omenjeno delo ni nikdar zagledalo belega dne, a posamezni odlomki, ki so bili natisnjeni v „Danici“, pričajo, da Gaj ni imel za zgodovinske študije niti zadostne znanstvene podlage, niti potrebnih

zmožnosti. Torej je prevzel neki duhovnik z dežele nalogo, da ustvari zgodovinsko znanstveno podlago ilirskemu gibanju, ter je napisal v štirih zvezkih „Ogledalo Iliriuma“. To delo je bilo pa skrajno nekritično in brez vsake znanstvene vrednosti.

Ljudevit Gaj ni nikdar natančno definiral svoje „ilirske ideje“ in bi bilo vredno skrbnega preiskavanja, kaj si je on pravzaprav pod tem predstavljal in kaj je bil namen njegovemu stremljenju. Jasno je, da je hotel zediniti vse Jugoslovane v enem književnem jeziku. Bolgare je sicer sam kmalu izločil iz tega komunizma in za Slovence se ni mnogo brigal, ter je bil hud nasprotnik in osebni sovražnik največjemu slovenskemu Iliru Stanku Vrazu, zato je bil pa topel prijatelj Srbov, katere je na vso moč izkušal pridobiti za svojo idejo. Književna skupnost je bila pa pri njem samo sredstvo v dosego nekega političnega ideala, „Velike Ilirije“.

Kaj si je on pod tem predstavljal?

Mogoče je dvojno: Ali neko samostojno ilirsko carstvo ali pa združenje ilirskih dežel v zvezi s kako drugo sosednjo državo: Avstrijo, Ogrsko, Srbijo ali pod ruskim patronatom. Ali je imel Ljudevit Gaj v tem oziru kak jasen program in kako si je predstavljal rešitev političnega jugoslovanskega vprašanja?

Doslej je osebnost Ljudevita Gaja še veliko premalo preiskana in viri za zgodovino njegovega delovanja in njegove dobe še premalo zbrani in kritično preresetani, da bi se mogla izpregovoriti odločilna beseda. Vendar imamo nekaj podatkov, ki nam marsikaj povedo.

Začnimo od zveze Ljud. Gaja s Srbi, in sicer z neko jako temno točko iz njegovega življenja, katere pa ne smemo prezreti, ker nam more služiti kot ključ k daljšemu preiskavanju Gajeve osebnosti. Na misli imam razmerje med Gajem in srbskim knezom Milošem. Seveda vemo stvar pravzaprav samo od ene strani, namreč od strani kneza Miloša, vendar tako, da ne moremo dvomiti, da je res nekaj na stvari.

Že desetega julija 1848 je pisal Vuk Karadžić Nadeždinu, da se je knez Miloš njemu pritoževal čez Gaja, ker je izsilil iz njega 27.000 goldinarjev.

Sedaj imamo pa to stvar objavljeno v dveh zapiskih, ki prihajata oba iz istega vira, namreč od kneza Miloša, vendar tako, da sta nastala brez medsebojne zveze. V „Spomeniku“, zv. XXI., katerega je izdala srbska znanstvena akademija, je objavil Miličević avtobiografične beležke kneza Miloša, a ljubljanski trgovec Karinger, ki se je v Ljubljani takoj po tem dogodku seznanil s knezom Milošem, si je zapisal stvar po knezovem pripovedovanju v nemškem jeziku. Hrani se v ljubljanskem deželnem arhivu.

Po teh virih se je zgodila stvar tako-le:

Knez Miloš je prišel v Zagreb zvečer 22. maja 1848 in se nastanil v nekem hotelu. Takoj sta pa prišla k njemu dva uradnika bana Jelačića in naročila, naj se takoj odpravi v Ljubljano. Knez Miloš se je izgovarjal, da je truden od pota in ne more takoj odpotovati, ter je poslal svojega adjutanta Blaznavca k „provizorju“ Gaju, s katerim je bil znan že oddavna, da bi izvedel, kaj je vzrok tej zahtevi. Ponoči so pa postavili stražo pred sobo, kjer je spal knez Miloš, in on je bil v strogem zaporu. Ko je tretji dan prišel Gaj h knezu, se je ta bridko pritožil čez tako postopanje hrvaške vlade. Gaj mu je rekel, da je dobil ban z Dunaja poročila o neki skrivni zvezi kneza Miloša z Madžari. Čez nekaj dni se Gaj spet prikaže in prosi kneza denarja za bana Jelačića. Knez mu je dal 4000 goldinarjev, a čez nekaj dni je izročil Gaju za bana še 17.000 goldinarjev. Gaj je tožil Milošu, v kako težavnem denarnem položaju je sedaj ban Jelačić. „Jaz sem mu verjel — pripoveduje knez Miloš — in bratstvo Hrvatov z mojim narodom mi je seglo k srcu; — potem pa dostavi — Gaj je pobral denar in odšel, jaz sem ostal pa še dalje v zaporu.“ Čez nekaj dni je zahteval Gaj spet 2000 goldinarjev in grozil, da drugače ne bo konca zaporu. Knez se je nekoliko branil, slednjič mu je pa dal še to vsoto pod pogojem, da ga izpuste iz ječe. Gaj je spet pobral denar, a namesto prostosti mu je prinesel povelje, da se mora preseliti v neko privatno hišo, kjer je istotako bil pod stražo. Zdaj se Gaj ni več prikazal, pač pa je prišel stotnik Plank, ki je knezu zelo ugajal. Po njegovem posredovanju se je knez Miloš sešel z banom Jelačićem, ki se je vedel ž njim jako prijazno in mu je obljubil, da ga hoče izpustiti na svobodo. Naenkrat se je pa spet prikazal Gaj in pregovoril Jelačića, naj ne izpusti Miloša. Medtem je pa Milošev tajnik Konstantin Hadija na Dunaju poiskal Jelačićevega brata in mu pojasnil stvar. Jelačićev brat je šel v Zagreb in se tu pri svojem bratu banu potegoval za zaprtega kneza. Ban se je nekaj časa obotavljal, ker ga je Gaj odgovarjal, slednjič je pa vendar dal svobodo Milošu, ki je odpotoval nato iz Zagreba urno v Ljubljano, kamor ga je spremil že imenovani stotnik Plank. Pred odhodom iz Zagreba je obiskal kneza Miloša trgovec Stanković in knez mu je povedal, da je dal banu v Gajeve roke neko vsoto denarja. O tem je ban Jelačić izvedel in neposredno pred odhodom je prišel h knezu od bana neki častnik, ki ga je v banovem imenu vprašal, če je res dal Gaju denarja in koliko. Knez je hotel stvar kratko odpraviti in je rekel: Res sem mu dal kakih 5000 ali 6000 goldinarjev. Častnik si je to zapisal in potem je odšel.

Ko je dne 22. junija knez prišel v Ljubljano, je dobil povelje od bana, naj se takoj vrne v Zagreb, da bo pojasnil stvar z onim denarjem, kajti Gaj trdi, da ni prejel od njega nobenega denarja. Miloša pa ni veselilo nazaj v Zagreb, ampak je iz Ljubljane urno odpotoval v Inomost na Tirolsko.

Ljubljanskemu trgovcu Karingerju je pa knez pojasnil tudi svoje prejšnje razmere z Gajem.

Gaj je večkrat obiskal kneza na Dunaju in ga je vsakokrat prosil, da bi mu posodil denarja po 1000 ali 2000 goldinarjev, katerih mu pa ni nikdar vrnil. Nekaj mesecev preden je Miloš prišel v Zagreb, sta se spet videla na Dunaju in Gaj ga je prosil znatne vsote denarja, češ da mu je nujno potrebna „za rešitev hrvaškega naroda“. Ker je bila vsota prevelika, mu je Miloš ni hotel dati in raditega je bil Gaj jezen na Miloša. Komaj da je prišel Miloš v Zagreb, se je Gaj takoj prikazal pri njem in mu pripovedoval, da so Hrvati na njega strašno hudi, in ga je prosil 2000 goldinarjev, da pomiri jezne Hrvate, potem je zahteval 10.000 in potem spet 5000 gld., vse v isti namen, da potolaži hrvaško narodno jezo zoper kneza, ker ga sumničijo, da je v dogovorih z Madžari. Iz istega vzroka — je rekel Gaj — so mu tudi postavili stražo pred vrata in ga potem celo prisilili, da se je preselil v neko zasebno hišo, ki je imela železna vrata in dvoje močnih železnih ključavnic. Ta zapor bi trajal še dolgo, ako bi ne prišel dne 18. junija v Zagreb knezov sin Mihael in ne izprosil pri banu svobode očetu. Knez Miloš je hotel urno odpotovati v Ljubljano, toda pred odhodom mu je prinesel Gaj še dva papirja, ki ju je moral podkrižati. Ker knez Miloš ni znal ne čitati, ne pisati, seveda ni vedel, kaj je podkrižal in podpečatil. Gaj mu je razložil, da je na prvem papirju izjava kneza, da je sam prosil za stražo in za varno hišo pred razjarjenim hrvaškim ljudstvom, na drugem pa potrdilo, da je dal denar Gaju zato, da ž njim pomiri razburjeno množico, da ne bi demonstrirala proti knezu in pa v dar Gaju samemu iz hvaležnosti za njegovo skrb in vljudnost. Pred odhodom iz Zagreba je dal stotniku Planku dragocen briljanten prstan, naj ga izroči banu Jelačiću v spomin in nadomestilo za onih 4000 goldinarjev, katere je Gaj še nazadnje od njega zahteval, a jih ni dobil. Ban pa ni hotel sprejeti prstana, ampak je odgovoril: „Jaz nisem zahteval od Miloša nobenega denarja.“ Kneza je pa pustil iz Zagreba.

Obe pripovedovanji izhajata od kneza Miloša v nekaterih rečeh se razlikujeta, a v glavnem se ujemata popolnoma, namreč da ga je Gaj dal v Zagrebu zapreti in da je izsiljeval iz njega denar. S tem postane tudi verjetno, da je imel Gaj že poprej ž njim zveze in da je dobival od njega denar. Res, da ne vemo zadeve od druge prizadete strani, namreč od

Gajeve, verjetno je tudi, da je knez Miloš pripovedoval dogodek nekoliko po svoje, vendar toliko je gotovo, da se mu je v Zagrebu nekaj podobnega neprijetnega pripetilo. Iz tega moremo pa sklepati z vso verjetnostjo, da je med Gajem in Milošem obstajalo že dolgo časa intimno znanje. Ako vzamemo v poštev, kako je Gaj lazil za šefom ruske tajne policije in ga prosil denarne pomoči, postane verjetno, da je imel tudi z Milošem podobno razmerje.

Morda bi se dalo razjasniti iz političnih povodov, da je dal Gaj Miloša v Zagrebu zapreti. Morda se je Gaj res bal, da ne bi Miloš stopil v dogovore z Ogrji, morebiti je postal sam žrtev političnih intrig Miloševih srbskih nasprotnikov, ki so mu kaj takega pripovedovali. Način pa, kako je denar izsiljeval iz njega, se ne da nikakor zagovarjati, tudi z nobeno potrebo za narodno stvar ne.

Gotovo je pa tudi, da Miloš, ki je bil star, prekanjen lisjak in velik politik, ni dajal zastonj Gaju denarja, ampak je imel pri tem svoje posebne politične namene. Gajeva delavnost se mu je morala zdeti koristna za srbsko stvar in za njegovo dinastijo.

Gaj se je ves čas na vse moči trudil, da bi Srbe pridobil za svoje ideje, in je temu namenu bil vedno pripravljen narediti vsako koncesijo. V verskem oziru se je postavil na tako stališče, ki je moralo pri katoličanih vzbujati pomisleke. V političnem je pa popustil Srbom, kolikor je mogel. Že samo ime „Ilirija“ more veljati kot neka koncesija Srbom, ker so na avstrijskem dvoru in sploh v diplomatičnih krogih predvsem Srbe imenovali „Ilire“ in njihov jezik „ilirski“. Gaj je vpeljal pravzaprav srbsko narečje „štokavščino“ za hrvaški slovstveni jezik in se je kazal pripravljenega, sprejeti cirilico namesto latinice v hrvaško književnost, a niso bile okoliščine temu ugodne. V svojih spisih je vedno dajal prednost čisto srbskim slovničnim oblikam in izrekom pred drugimi. Obširno je poročal o Srbih, njihovem življenju in slovstvu, vabil je Srbe na ilirske slavnosti v Zagreb, kadar našteva jugoslovanska plemena, imenuje vedno na prvem mestu Srbe, ki so po njegovem mnenju najbolj čisto ohranili staro ilirsko pleme, njegove pesmi, jezik in narodne šege. Pri Srbih je vse narodno „od oltarja do pastirja“. Ako hočejo Iliri ohraniti staro ilirsko narodno življenje, morajo se učiti jezika in običajev pri Srbih, ki so „v svetišču svojega srbstva ohranili oni narodni duh in oni patriotizem, s katerim smo se tudi mi prebudili v naj-novejših časih k novemu življenju pod bolj širokim imenom ilirstva radi zedinjenja“. Srbi so ohranili vse te stare svetinje „za nas“ in v zameno jim mi moremo dati le jako malo ali skoraj nič, kar zadeva narodno življenje. V svoji spomenici načelniku ruske tajne policije grofu Beckendorfu in ruskemu na-

učnemu ministru grofu Uvarovu je poročal Gaj, da hoče izdajati časnik s cirilskimi črkami in da bo izkušal vpeljati cirilico v ilirski književni jezik, a l. 1848. je res poizkusil izdajati časopis v cirilici.

Toda Srbi niso občutili nobene potrebe, da bi se pridružili ilirskemu gibanju. Knez Miloš jim je izvojeval politično svobodo, Dositej Obradović jim je ustvaril literaturo, ki se je krepko dalje razvijala. Srbi so se lahko politično in narodno svobodno razvijali in niso potrebovali nobenega ilirizma. V njem so videli celo nevarnost za svoje narodno ime „Srbi“. Stojan Novaković šteje v svoji „Zgodovini srbskega slovstva“ pisatelju Teodoru Pavloviču v posebno zaslugo, da se je boril zoper hrvaško ilirstvo, „zoper izmišljenje novih in zapuščenje starih narodnih imen“. Toda ne samo za svoje narodno ime, ampak še bolj so se bali Srbi za svojo mlado kneževino. V „ilirizmu“ so videli samo delo avstrijske politike, ki bi hotela združiti južne Slované in jih potem potegniti k sebi. Povoda za tako sumničenje so jim dajali Hrvati sami, ki so nasproti Avstriji in nasproti Ogrom radi poudarjali svoje nasprotje do Srbov. Tako je leta 1844. izjavil hrvaški zastopnik Herman Bužan, tovariš znanega Metela Ožegoviča, ki je bil z Gajem v najtesnejši zvezi, v ogrskem državnem zboru, da je „ilirstvo“ za Madžare jako koristno. Ruski vtis je vedno silnejši na Balkanu in srbski knez je čisto v rokah ruske politike. Treba je oslabiti ta ruski vpliv na balkanske Slované, „kajti, ako bo ruski vpliv še dalje tako naraščal, se bo turško cesarstvo razrušilo pod njegovim pritiskom in dežele, ki pripadajo ogrski kroni, namreč: Bosna, Srbija, Macedonija, Bolgarija, Valahija in Moldavija — ne bodo nikdar postale njena lastnina, a turški Hrvati se ne bodo nikdar združili s hrvaškim kraljestvom. Tako bodo Ogrska in z njo zedinjena kraljestva dobila mogočnega soseda, ki bo znal krepko zapreti svoje meje naši trgovini ne glede še na nevarnosti pod drugimi oziri.“

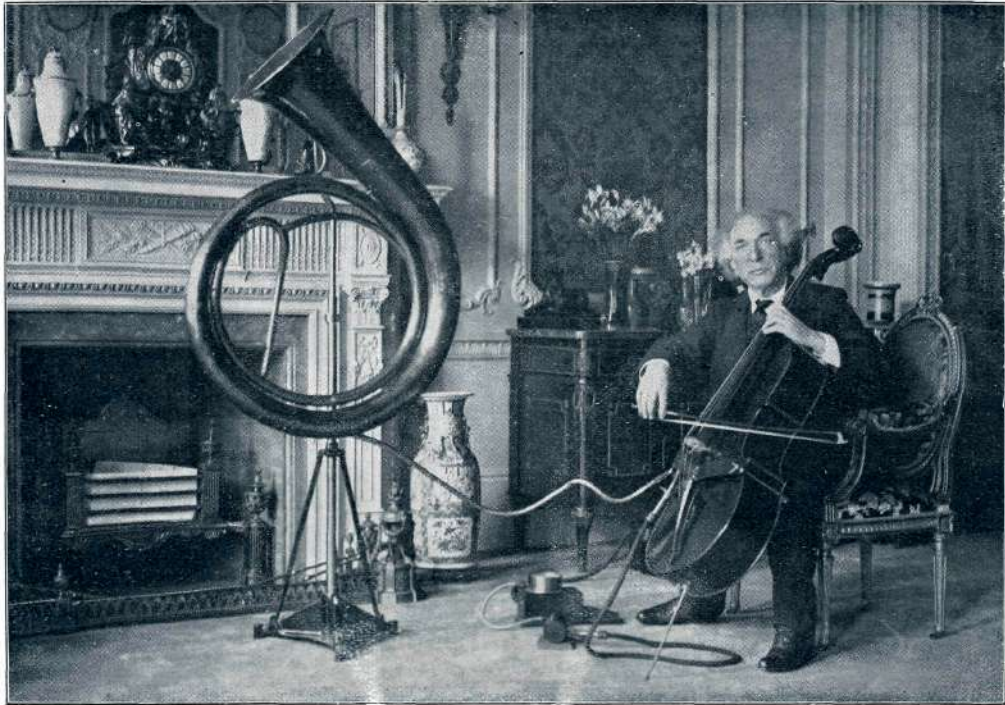
Metel Ožegovič je pa nekoliko dni poprej na istem mestu opozarjal na nevarnost, ki preti balkanskim Slovanom in Avstriji od Rusije, zahteval, naj Avstrija pomore Poljakom v njihovem boju proti Rusom in naj anektira Bosno in Hercegovino.

Postopanje Gaja proti Srbom je bilo v resnici dvoznačno. Knez Miloš mu gotovo ni dajal denarja za drugo, kot za Srbom koristno politično delovanje. Večkrat je govoril in nastopal tako, kot cel Srb, da je izgledalo, kot bi hotel vse posrbiti, na drugo stran je pa spet delal popolnoma v zmislu avstrijske politike. To postopanje je moralo pri Srbih vzbuditi sum in nasprotovanje. Slednjič je postavil srbski pisatelj Jovan Subbotić vprašanje prav kategorično: Namesto besede „ilirski“ jezik, „ilirsko“ gibanje,

„Velika Ilirija“ itd. naj se postavi vedno „srbski“ jezik, „srbsko“ gibanje, „Velika Srbija“ itd. in v tem slučaju se Srbi pridružijo. Tak odgovor je „Ilire“ razdražil, Vraz se je strašno razžalostil, Gaj je pa molčal in bi morda storil še to koncesijo, ako bi okoliščine dopuščale. Srbi so iz nezaupljivosti prestopili v odprto sovrašтво proti Ilircem. Začeli so dokazovati, da pravzaprav ni nobenih Hrvatov, a so povsod samo Srbi. Vuk Karadžić je že l. 1836. napisal razpravo: „Srbi svi i svuda“ v tem zmislu. Ruski slavist Sreznjevskij je v nekem pismu Vrazu stavil kompromisni predlog, naj Iliri sprejmejo cirilico. Toda bilo je že prepozno. Ko je l. 1843.

madžaronska stranka in Gaj je postal vladinovec in urednik vladnega protihrvaškega glasila.

Nasproti je bil pa Gaj ves čas svojega delovanja pristaš avstrijske politike. Dasiravno ni nikdar bliže označil svojih političnih idealov in državnopravnih stremljenj illirizma, vendar bi ga po njegovem nastopanju in govorjenju lahko imenovali popolnega „velikoavstrijca“. Da je na posebno protekcijo samega avstrijskega dvora dobil dovoljenje za izdavanje svojih časnikov, se še ne more zdeti čudno. Saj je bilo podobno tudi z Bleiweibovimi „Novicami“. Tudi je avstrijska vlada začetkoma rada videla ilirsko gibanje, ker je v njem videla neki

AUXETO-CELLO, NOVO GLASILO ZA ORKESTER

avstrijska vlada prepovedala ime „ilirski“, je prepir nekoliko potihnil, in ko so Madžari pričeli zatirati Srbe še huje kot Hrvate, so šli vsi skupaj v boj zoper svoje zatiralce. Potem se je hotela pa avstrijska absolutistična vlada poslužiti ilirskega gibanja v svoje centralistične in germanizatorske namene. Gaj se ji je prodal in ji prepustil svoj list. S tem je pa ime „ilirski“ tudi pri Hrvatih postalo odiozno in vsi, Hrvati in Srbi, so ga zapustili ter se rajši imenovali Jugoslovane.

Kar zadeva stališče napram Ogrom, je bil Gaj dosleden ves čas svojega javnega delovanja in vedno nasproten Ogrom. Samo gori navedene izjave njegovih političnih tovarišev narede nekako čuden vtis. Pozneje se je pa iz kroga Gajevega izcimila hrvaška

protiutež proti vedno naraščajočim zahtevam Madžarov. Takrat je bil Gaj brez dvoma dobro zapisana oseba pri avstrijski vladi. Leta 1839. mu je podaril cesar Ferdinand zlat prstan z briljanti v odlikovanje za njegove zasluge. To je bilo ravno ob času, ko so se vršili v ogrski državni zbornici in v magnatski zbornici hudi napadi na ilirstvo. Madžari so hoteli Hrvatom vrniti svoj jezik in so nadali in dolžili Gaja veleizdaje, političnih intrig in državnega separatizma. Gajevo odlikovanje je imelo torej značaj politične demonstracije proti Ogrom. Avgust Šenoa, znani hrvaški pisatelj, opisuje svoje znanje z Gajem iz poznejših let, ko je Gaj že izgubil svoj pomen, ter piše, da je bil še v poznejših letih silno ponosen na prstan, katerega mu je podaril cesar za njegove

„književne zasluge“. Že dve leti poprej, t. j. l. 1837., je dobil, vkljub vsemu mogočnemu protidelovanju Madžarov in resnim oviram, od avstrijske vlade dovoljenje, da je smel osnovati lastno tiskarno, ki se je smela celo imenovati „kraljevo privilegovana“. Nasproti svojim nasprotnikom se je Gaj tudi rad skliceval na naklonjenost avstrijske vlade in avstrijskega dvora. Vsled tega so že takrat nekateri trdili, da je Gaj samo najeto orodje avstrijske vlade. Predvsem so mu to radi očitali Madžari in Madžaroni, a tudi drugi. Ruski pisatelj Hilferding na primer ga imenuje „najbolj umetno orodje dunajske politike“. Sploh se je vedno močno bal, da se ne bi zameril avstrijski vladi. Emilu Korytku je ne samo odrekel v svoji tiskarni tiskati zbirko slovenskih narodnih pesmi, ampak je celo zahteval, naj se nikdar več nanj ne obrne, ker Korytko, kot poljski politični pregnanec, ni bil dobro zapisan pri avstrijski policiji. Ko je leta 1841. njegov učitelj iz Pešte in veliki slovanofil, od katerega je imel Gaj po lastnem priznanju svoje slovanske ideje, Jan Kollar, prišel v Zagreb, se je Gaj na vso moč ustavil in slednjič res preprečil, da mu Hrvati niso priredili nobenega slovesnega sprejema. Gaj sam se je pa osebno vedel proti njemu jako hladno. Sreznjevskij misli, da je to delal iz nevoščljivosti, ker ni maral, da bi kdo drugi tudi kaj veljal poleg njega ali pa, da se ne bi zameril nekaterim vplivnim kanonikom in plemenitašem. Gaj sam je navajal za vzrok, da se Kollara ne more častiti zato, ker je protestant. Najbolj verjetno je pa, da se je Gaj bal zameriti dunajski vladi, ki je takrat že sumljivo gledala na Kollarjevo delovanje. V nekem pismu, katerega je Sreznjevskij z Dunaja pisal Vrazu, dolži Gaja „antislavizma“ in pravi, da on, „kot osnovatelj ilirizma ni dobro razumel, za kaj se gre“, in potem dodaje: „če je vse to res, kar sem tu (na Dunaju) o Gaju slišal, mu to ne dela nobene časti“.

Seveda se ne more iz tega Gaju še ničesar očitati, ako je stal v dobrih razmerah z Dunajem. Razmere so bile takrat take, da so morali hrvaški politiki često iskati pomoči na Dunaju proti Madžarom. Tudi grof Draškovič je v težavnih položajih večkrat šel na Dunaj in je vedno prinašal svojim rojakom zatrdilo, da je dvor naklonjen Hrvatom: „Aula est pro nobis“, je bilo takrat geslo hrvaških politikov. Vprašanje je samo, ali se je v gotovih okoliščinah posluževal podpore dunajskega dvora proti skupnim sovražnikom, Madžarom, kar bi bilo popolnoma naravno in dobro, ali pa je bil med Hrvati samo orodje dunajske vlade, kar mu očitajo nekateri. To vprašanje se pri sedanjem stanju preiskavanj ne da rešiti in se bo komaj dalo jasno določiti v doglednem času in to tembolj, ker so od

obeh prizadetih strani viri ali nepristopni, ali uničeni. Na vsak način se nam mora zdeti sumljivo sledeče: Gaj nastopa in deluje vedno v času, ko avstrijska vlada potrebuje Hrvatov proti Madžarom, kakor hitro pa Hrvatom več ne sveti solnce dunajske naklonjenosti, jame bledeti tudi Gajeve zvezde, a se prikaže zopet, ko je Dunaju ustrezno.

Med letom 1835 do 1843 je bilo Gajevo delovanje v zenitu in takrat je bil dvor naklonjen Hrvatom in jih rabil proti Madžarom. Pozneje se je pričel bati „ilirizma“, ki se je razvil tako bujno, da je bilo treba ž njim resno računati in vlada je celo prepovedala ime „ilirski“. Zdaj je tudi Gaj stopil v ozadje do leta 1848., ko je na Ogrskem izbruhnila vstaja in je avstrijska vlada spet potrebovala Hrvatov. Takrat je spet Gaj nastopil in je postavil Jelačića za bana, peljal hrvaško deputacijo na Dunaj in dobil naslov dvornega svetnika ter pričel vojno z Madžari. Ko je bila pa revolucija zadušena in se je v vsej Avstriji vrnil absolutizem, je Gaj prodal svoj list in tiskarno vladi in sam prestopil v vladno službo. Morda je bilo temu vzrok slabo materialno stanje, kajti Gaj je živel jako potratno in razkošno in njegova hiša je bila vedno odprta raznim gostom.

Gotovo se ne da dokazati, da bi dunajska vlada podpirala Gaja tudi z denarnimi sredstvi, a se tudi ne da ovreči taka trditev. Sam je pripovedoval Petru Lavrovskemu, da se je obrnil na dunajsko vlado za denarno pomoč v sredini petdesetih let, ko je stal gmotno jako slabo, toda ni dobil ničesar. Ali je je prosil in dobival poprej, ne vemo. Toda eno je gotovo: Gaj je bil radi svojega potratnega življenja neprenehoma v denarnih zadregah, on je bil nekaj let jako dobro zapisan pri avstrijski vladi in on je materialne pomoči iskal in deloma dobival celo pri Srbih in Rusih. Torej je jako verjetno, da je je iskal tudi pri avstrijski vladi. Njegove zveze s srbsko in z rusko vlado so se odkrile čisto slučajno. Morda se pri priliki odkrijejo tudi zveze med Gajem in avstrijsko vlado.

O Gajeve razmerju do srbskega kneza Miloša sem že govoril. Omenim samo še, da je obenem, ko si je izposojeval denar od starega kneza Miloša Obrenovića, bil dober prijatelj kneza Aleksandra Karadjordjevića, Miloševega nasprotnika, in je leta 1846. potoval v njegovem spremstvu po Srbiji. Toda stari lisjak Miloš je dajal denar gotovo iz političnih namenov in edini njegov politični namen je bil, da bi pregnal iz Srbije Aleksandra in zasedel knežji stolec.

Še bolj kompromitujoče za Gaja so njegove razmere z rusko policijo. Opisati jih hočem po Kulakovskem, ki je prvi to reč spravil na svetlo.

Leta 1838., torej takrat, ko je bil najboljše zapisan pri avstrijski vladi, leto potem, ko je dobil

cesarski privileg za svojo tiskarno, in leto poprej, ko mu je cesar izročil dragoceni prstan, je odpotoval Gaj v Berlin, kjer je bil ravno takrat grof Beckendorf, načelnik tretjega oddelka pri ruskem notranjem ministrstvu. Car Nikolaj je dal namreč nekoliko poprej preurediti ta „tretji oddelek“ ali tajno policijo, ki je kmalu pridobila tako grozno ime na Ruskem in v tujini. Beckendorf je bil torej načelnik tretjega oddelka ali ruske tajne policije, nekaj takega, kot znani Azev. Ako bi se Gaj obrnil na akademijo znanosti v Peterburgu ali na kak drug znanstveni zavod, mu ne bi mogli ničesar očitati. Naj bi se tudi obrnil na „Slovansko dobrodelno društvo“ ali na naučno ministrstvo, bi ga tudi še lahko izgovarjali. Toda naslov, na katerega se je obrnil, nas mora osupniti! Ruska tajna policija in Gajevo tiskarna ter hrvaška literatura!

Ta korak priča pa tudi, da je bil Gaj vkljub vsem svojim velikim agitatoričnim zmožnostim jako kratkoviden politik. Car Nikolaj je bil konservativec skozinsko, ki ni mogel trpeti nobenega narodnega gibanja. V hrvaškem „ilirizmu“ je moral videti nekaj revolucionarnega, kar ga je spominjalo na gibanje med ruskimi Poljaki. Leta 1849. je prišel Avstriji na pomoč proti Ogrom samo raditega, ker se je bal, da se ne bi revolucija iz Avstrije zanesla čez mejo tudi v Rusijo. Ruski dvor in ruska policija sta bila torej popolnoma nasprotnega duha hrvaškemu prepovedu.

Koliko je Gaj želel imeti, se ne ve. Beckendorf mu je dal samo 200 goldinarjev, toliko, da se je mogel vrniti domov. Toda to ga ni ostrašilo. Prihodnjega leta, 1839., torej takrat, ko je prejel od cesarja Ferdinanda prstan za svoje zasluge, je poslal v Peterburg k Beckendorfu svojega poverjenika Herkaloviča s prošnjo, naj se mu izplača 52.000 goldinarjev. Policija je pa odrekla to vsoto in dala Herkaloviču samo 300 goldinarjev za pot domov. Zdaj se je Gaj odločil, da pojde sam v Rusijo, da si izprosi subvencije.

Na Ruskem je bilo dotlej Gajevo ime še popolnoma neznano. Samo Šafarik je pisal enkrat o njem ruskemu zgodovinarju Pogodinu. Morda je tudi poljski učenjak Kucharski, katerega je nekoč, ko je bil še dijak peštanskega vseučilišča, spremljal po Zagrebu in mu razkazoval hrvaške zanimivosti, pripovedoval o njem svojim znancom na Ruskem. Šafarik, ki je bil takrat že znan med ruskimi slovanofilskimi krogi, je napisal Gaju priporočila na svoje znanke na Ruskem in nato je odpotoval Gaj čez Berlin v Varšavo, kamor je prišel 24. maja leta 1840. Tu se je seznanil s Pavliščevim, ki se je zanimal za slovanstvo, dalje z učenim poljskim slavistom Maciejevskim in z Rusom Dubrovskim, ki

je po vzoru hrvaške „Danice“ ustanovil v Varšavi slovanski časopis v ruskem jeziku „Dennica“. Ravno v tem času je potoval skozi Varšavo car Nikolaj, v čigar spremstvu je bil grof Beckendorf, in Gaju se je posrečilo, da je spet prišel pred obličje razvpitega načelnika „tretjega oddelka“. Beckendorf je odgovoril Gaju, naj mu podrobno razloži svoj načrt in svoje želje v Peterburgu. Raditega je dal takratni varšavski generalni gubernator, znani trinog Poljakov, Paskievič, Gaju, ki se mu je že poprej predstavil, potni list v Peterburg in — po posredovanju Poljaka Maciejevskega — še sto goldinarjev na pot. Sredi julija je prišel v Peterburg, se predstavil Beckendorfu in mu predložil spomenico, v kateri mu podrobno opisuje svoje načrte. Dotična spomenica se glasi v slovenskem prevodu (izvirnik je pisan nemško!):

„Najvdanejši memorandum v zadevi
ilirskoslovanske literature.“

Leta 1838. sem s Hrvaškega naredil pot v Berlin ter sem predložil tam Vaši ekscelenci svojo prvo prošnjo za podporo, in sicer ne toliko, da bi ohranil svoje že obstoječe ustanovitve, kakor da bi jih še primerno povečal in razširil, in sicer glavno raditega, da bi vpeljal v svoji že obstoječi tiskarni še ruske črke in izdajal potem oba lista, političnega in leposlovnega, ki izhajata pod mojim uredništvom, dvojno, namreč z ruskimi in z latinskimi črkami. Še istega leta sem pojasnil v obširni noti, katero sem zaupal polkovniku Ozerezkovskemu (ki je bil pri ruskem poslaništvu na Dunaju), jugoslovanske razmere in mislim, da sem tam dokazal dovolj, kako potrebno je, da se prične iz Rusije, dokler je še čas, delovati na ilirske Slovane vsaj v slovstveno-narodnem zmislu. Lanskega leta sem poslal svojega polnomočnika Štefana Thadianoviča Herkaloviča v St. Peterburg z nalogo, naj nujno ponovi že od mene predstavljene prošnje. Čez šest mesecev se je povrnil brez vsakega uspeha. Zdaj prihajam pa sam, da ponovim še četrtič, in žalibog tudi zadnjič, drznem se reči, svojo najponižnejšo prošnjo, kajti ako se spet vrnem brez pomoči domov, bom neposredno po svoji vrnitvi prisiljen prodati svojo tiskarno in oba svoja lista, ki sta delovala doslej z vso vnemo za ruske korist. Ker se vsled pri nas vladajočega obuboževalnega sistema vsa denarna sredstva nahajajo v rokah sovražnikov slovanstva, ne bo moja krivda, ako bodo ravno ista glasila, ki so doslej več let v duhu splošne slovanske koristi razširjevala vse, kar bi moglo vzbujati pri ilirskih Slovanih ljubezen, spoštovanje in občudovanje Rusije in najvzvišenejšega vseh vladarjev, — čez nekaj tednov že zlorabljen od pro-

fanih rok, deloma v duhu sovražnega zapada, deloma v duhu Madžarov, ki tako sovražijo Rusijo, kot temelj vsega slovanstva, razširjevala najškodljivejše ideje zoper vse, kar nosi rusko ime. Slovanske ustanovitve, katere sem ustvaril sam s svojo največjo požrtvovalnostjo ter jih doslej vzdrževal, zahtevajo pa tudi pri mojem stališču, na katerem se ne smem na nikak način nikdar osramotiti, da moralno trdno stojim. Ali pa more moralna smrt moža, ki si je s privatnega stališča znal ustvariti javen, in sicer v ilirsko-slovanskih deželah priznana najbolj vpliven delokrog in ki se je posvetil mnogo let z vso požrtvovalnostjo slovanskemu delu, Slovanom sploh in Rusiji posebno biti ravnodušna, se presodi lahko, ako vrže pogled na mogoče prihodnje dogodke, ko bo pri svojem velikem delokrogu lahko izkazal še velike usluge.

Za moj značaj govori mnogoletna doslednost mojega delovanja in moji znatni uspehi, pri čemer je treba zlasti poudariti simpatijo do slovanske besede in do slovanske cerkve, katero sem srečno širil med mlado katoliško duhovščino in med učečo se ilirsko mladino sploh. Dalje jamči za mojo zanesljivost odločnost korakov, katere sem doslej storil v zadevi potrebne pomoči. Imel sem svobodno izbiro, da bi vzel potrebna sredstva lahko odtam, kjer so mi jih sovražniki Slovanov sami ponujali in bi jih ne bilo treba šele iskati potom prošenj z dolgimi potovanji in poštam odtam, kjer edino jih po svojem prepričanju lahko vzamem z mirno vestjo za slovansko stvar in z resnično hvaležnostjo. Dalje jamčita za mojo zanesljivost dva cesarska ruska državna uradnika pismeno, namreč državni svetnik Nikolaj Ivanovič Pavliščev in sodni svetnik Aleksander Maciejevski v Varšavi, oba znana kot zaslužna slovanska učenjaka in pisatelja, slednjič med drugimi zaslužnimi možmi tudi od Rusije že podpirani Šafarik v Pragi.¹

Toda tudi sedaj ni imel Gaj uspeha pri Beckendorfu. Njegova vsiljivost, visoka vsota, katero je zahteval, drznost, s katero je govoril o svojih političnih namenih, je naredila na načelnika ruske policije slab vtis. Knezu Paskeviču je pisal Beckendorf o Gaju: „Dasiravno je naglašal v Varšavi in v Peterburgu svojo in svojih privrženecv, ilirskih Slovanov, predanost ruskemu prestolu, katero je obetal širiti z literarnimi izdajami, vendar se mi je zdelo nemogoče stopiti ž njim v kakršnokoli zvezo in raditega sem odklonil njegove predloge.“

Vendar je pa dal grof Beckendorf Gaju priporočilo na naučnega ministra S. S. Uvarova, ki se je bolj zavzel za njegove ideje. Uvarov je pisal o

Gaju: „Doktor Ljudevit Gaj, urednik in izdajatelj slovansko-ilirskih listov „National-Blätter“ (!) in lastnik slovanske narodne tiskarne v Agramu (!), se je odločil delovati proti vedno bolj se razširjajočim profilslovanskim in zlasti madžarskim elementom. Raditega je začel, ne glede na silne težave, izdajati leta 1835. politične in slovstvene liste v rodnem jeziku, a leta 1836. je razširil krog svojega delovanja na vse ilirske dežele. Izpodbujen od Šafarika in Hanke in čislán od duhovništva, a zlasti od mladine, je ustanovil z vsemi mogočimi žrtvami tiskarno in za izobrazbo mladih slavjanistov zasebno knjižnico. Iskreno želeč, da bi bolj razširil delokrog, razširiti tiskarno in jo obogatiti z rusko-slovanskimi črkami za izdajanje že navedenih listov, kakor tudi kolikor mogoče obširnega slovarja in že gotovih rokopisov starih ilirskih klasikov, katerih izdajanje bi prineslo neizmerno veliko korist slovenskemu slovstvu, — je on ne glede na to, brez vseh sredstev.“

Uvarov je vpeljal Gaja v rusko akademijo, kjer je v seji dne 25. julija predsednik Šiškov, najbrže na iniciativo ministra Uvarova, stavil predlog, naj da akademija Gaju 5000 rubljev, kar je bilo sprejeto v drugi seji, teden pozneje. Toda Gaju je bilo to premalo in odšel je iz Peterburga v Moskvo, kjer je imel priporočilo na Pogodina od Maciejevskega, v katerem ga Maciejevski na vso moč priporoča.

V Moskvi so ga Pogodin in njegov krog prijazno sprejeli, in tu je ostal Gaj nekaj časa ter je razvijal svoje nazore o Jugoslovanih v narodnem in v političnem oziru. Za nas je zanimiv njegov spis: „*Secreta arcana*“, v katerem je predložil Rusom svoje načrte. Glasi se takole:

Secreta arcana.

Ko so se v novejšem času ilirske med Donavo in Jadranskim morjem prebivajoče Slovane razdirajoči elementi tako pomnožili, da sta slovansko-ilirski, z Ogrsko združeni kraljestvi Hrvaška in Slavonija bili že na tem, da izgubita popolnoma svojo podedovano narodnost, dvignil se je, zaničujoč vse nevarnosti in ovire, dr. Ljudevit Štefan Gaj, da postavi slovanski narodni jez zoper silni pritisk tujih vplivov in vzbudi svoje rojake iz sramotne zaspanosti k obrambi njihove narodnosti. Čudoviti, nagli uspeh njegovih prizadevanj kaže, da je bil v resnici poklican, da združi avstrijske Slovane vseh dežel k skupnemu narodnemu delu in položi tako temelj nove dobe.

Njegovo literarno-narodno delovanje je že Šafarik v listu „*Ost und West*“ št. 17, l. 1838., v precej obširnem sestavku ocenil; ostane samo še, da pove nekaj o glavnem namenu in o notranjih razmerah

¹ Kulakovski: Ilirizem, Varšava 1894. Str. 084—086.

svojega delovanja, kar na nikak način ne more bit objavljeno. Vsled mojih ustnih zgodovinskih pojasnjevanj je prišla že večina rimsko-katoliških narodnjakov v Iliriji, zlasti pa številno mlado duhovništvo v semeniščih do prepričanja, da je treba vzhodno neodvisno cerkev smatrati za pravo slovansko cerkev, od katere se je nekoč odbijala večina Ilirov, deloma zapeljana od dednih sovražnikov slovanske vzajemnosti, deloma pa od njih prisiljena, in da se morejo samo po njej vsa nasprotja poravnati in duhovi zediniti v ilirskih deželah. Ker se mora vsled takih, s previdnostjo in energijo razširjevanih naukov papismus očitno umikati čistemu slovanskemu narodnjaštvu, obračajo se tudi v verskem oziru vsi pogledi narodnjakov proti oni strani slovanstva, kjer se je slovansko-narodno krščanstvo ohranilo še nepokvarjeno. S tem preobratom in izpremembo tamošnjih nazorov je, kakor vse drugo, kar nosi na sebi znake slovanskega narodnjaštva, prišel zlasti tudi slovanskoruski alfabet pri narodnjakih v rabo. Medtem ko so pred nastopom dr. Ljudevita Gaja v rimsko-katoliških semeniščih cirilski alfabet proglašali za krivoverski, se ga sedaj uče in ga ljubijo, kot paladij čiste narodnosti. S tem, da je združil različne pokrajinske pisave v enem organskem pravopisju in da je vpeljal skupni pismeni jezik, in sicer onega, katerega se poslužujejo predvsem grško-verujoči in z ruskimi črkami pišočii Ilirci, je naredil svoji latinski polovici Ilirov učenje slovanskega alfabeta za neobhodno potrebno, vsled česar mora njegovo novo pravopisje latinskim Ilinom služiti takorekoč za most od latinizma do čistega slavizma. S tem, da je na neovrgljivih načelih preosnoval narodno mišljenje, si je pridobil vsa srca, in treba je priznati, Gaj je tekom stoletij prvi človek, kateremu zaupajo brezpogojno vsi Iliri obeh cerkvâ, eni, ker izprevidijo, da jih vodi po pravi poti, drugi pa, ker vodi k njim njihove brate, vsi pa, ker se prizadeva medsebojno sovraštvo izpremeniti v medsebojno ljubezen.

Da bi mogel v svojem zelo razleglem delokrogu nastopati z dostojanstvom in avtoriteto, primerno svojemu stališču, se je moral omejiti izključno le na svoja sredstva, vsled česar je njegovo premoženje tako trpelo, da se je začel bati za daljši obstanek svojih podjetij. Katere korake je že storil, da bi dobil podporo, je razvidno iz kopije note, katero je izročil meseca julija l. 1840. grofu Beckendorfu, ki je tu priložena. Ker so bili pa vsi koraki brezuspešni, se obrača na slovansko-ruske patriote ter pričakuje od njih one pomoči, katere sme pričakovati potreben brat od svojega bolje blagoslovljenega brata.¹

¹ Kulakovski, Ilirizem, str. 083—084.

Mnogo je Gaj očitno pretiraval v teh dokumentih, mnogo moremo oprostiti le z ozirom na denarno zadrego, v kateri se je nahajal. Vendar je mnogo, mnogo še v njih, kar je pri najboljši volji težko oprostiti ali razložiti na dobro stran. Predvsem nam ti dokumenti — pisani izvirno v nemškem jeziku — razderejo vse iluzije v politične in diplomatične zmožnosti Gaja in roditelj ilirskega gibanja se nam kaže v silno naivni luči. Njegova drznost pa in vsiljivost nas dirne neprijetno. Pomisliti moramo da je ob istem času bil najbolje zapisan pri avstrijski vladi in da je v presledku med prvim in drugim ruskim potovanjem dobil od avstrijske vlade zlat prstan z briljanti v zahvalo za njegove zasluge. Ali ni avstrijska vlada nič izvedela o teh Gajevih potovanjih? Ali ni morda ravno vsledtega malo pozneje prepovedala celo ime „ilirsko“? Ali ni verjetno, da je Gaj, ki je tako vsiljivo prosil denarja od ruske policije, imel tudi z avstrijsko policijo zvez in iskal od nje denarnih pomoči? Saj je bil vendar ponosen na svoje dobro pri avstrijski vladi in je zatrjeval, da dela za Avstrijo! Kako da se obrača Gaj s tako samozavestjo na načelnika ruske tajne policije, ako ni imel poprej še nikdar nobenih zakulisnih zvez z nobeno policijo?

Take in podobne misli se vsiljujejo čitatelju, ko bere te dokumente. Toda mi se moramo vzdržati vsake odločilne sodbe, ker je še premalo virov za kritično presojo ilirizma in njegovega voditelja objavljenih. Bog daj, da bi se posrečilo vsaj deloma rešiti tudi osebnost Gajevo in ublažiti sodbo, ki se vsiljuje iz njegovega razmerja do Miloša in Beckendorfa! Toda resnica naj se izve. Resnica nam ne more nikdar škodovati, ampak obratno: „veritas liberabit nos“.

Na podlagi teh Gajevih podatkov je pričel Pogodin zbirko za Gaja, ki je vrgla, kakor omeni Pogodin v nekem svojem govoru, 17.500 rubljev. Homjakov pravi pa, da se je zbralo 20.000 rubljev. V Moskvi je bil takrat krog slovanofilov, h kateremu so pripadali možje, kot Pogodin, Homjakov, Aksakov, K. Samarin itd. Oni so Gaja sprejeli z navdušenjem, ga vodili okrog, vabili na obede ter bili res prepričani, da bo Gaj z njihovo denarno pomočjo v kratkem vse južne Slovane združil v pravoslavju in v cirilski pisavi. Njihovo slavofilstvo je gorelo namreč najbolj za to dvoje.

Iz Moskve se je Gaj še enkrat vrnil v Peterburg, a je prosil zopet brez uspeha. Ruska policija je mislila bolj trezno ter mu je namignila, da „delo počenja nepremišljeno“. Iz Peterburga je šel v Hamburg in odtod v Prago in v Zagreb. Iz Hamburga je pisal v Moskvo Pogodinu, da je dobil samo „polovico najpotrebnejšega“.

Kulakovski izgovarja Gaja, da je bilo njegovo početje v takratnih razmerah popolnoma naravno in razumljivo in da so tudi drugi slovanski učenjaki za svoja dela dobivali denarno pomoč iz Rusije. Kopitar n. pr. je dobil za svoj „Glagolita Clozianus“ zlato medaljo, Karadžić je dobival na leto 100 zlatnikov in še posebej znatne vsote, da je mogel izdati svoj slovar in srbske narodne pesmi, srbski publicist Pavlovič je dobil tudi zlato medaljo od akademije v priznanje za svoje časnikarsko delovanje, celo Hanka in Šafarik sta prejela po 5000 rubljev, da sta mogla dovršiti svoja dela.

Toda je neka razlika.

Kopitar n. pr. ni nikdar prosil za svetinjo, pri Gaju je pa njegova vsiljiva prošnja, kar dirne neprijetno. Dalje se ti učenjaki niso obračali na tajno policijo, ampak na znanostno akademijo, bili so slovstveniki, Gaj pa predvsem politik, tudi niso pisali takih spomenic kot Gaj, niso ob istem času bili v tako tesni politični zvezi z avstrijsko vlado in slednjič je bila tudi velika razlika v vsotah. Te okoliščine so, ki predstavljajo Gaja v drugačni luči.

Gotovo je imel Gaj mnogo zmožnosti in prirodnih darov, imel je pa tudi nekaj v svojem značaju, kar je odbijalo od njega celo njegove najozje somišljenike in kar je bilo povod, da je slednjič živel popolnoma pozabljen in zapuščen še dolgo vrsto let, da so se vsi odmaknili od njega in da njegovo delo ni imelo toliko uspehov, kot bi jih sicer imelo.

Ruski slavist Sreznjevski, ki je bil drugače velik simpatik njegovega delovanja, ga opisuje kot človeka, ki se ni odlikoval s politično daljnovidnostjo, pri tem pa trpel na malenkostnem samoljubju. V nekem pismu Stankotu Vrazu pa pravi: „Bog ga je naredil dobrega, a razmere so ga pokvarile.“ Vraz se večkrat pritožuje na intrige Gaja, ki ga je izkušal ovirati, kolikor ga je mogel pri njegovem književnem delo-

vanju in je bil pripravljen zatreti vsako, še tako dobro stvar, ako ni izšla od njega.

Vsak človek ima svoje napake in gotovo so jih imeli tudi naši narodni preporoditelji. Kadar opisujemo javno delovanje kakega moža, pridejo njegove zasebne napake samo toliko v poštev, v kolikor so vplivale na njegovo delovanje. Tudi nam se ne gre za privatno osebnost Gaja, ampak samo zato, kaj in kdo je on bil v javnosti, kaj je hotel in kaj je storil. Vpeljal je novo pravopisje in štokavsko narečje v hrvaško književnost, glasil je edinstvo Jugoslovanov, s svojo plamenečo besedo budil hrvaško mladino ter tako pripravljaj pot hrvaškemu preporodu. Dasiravno bi se vse to najbrže v ne veliko različni smeri izvršilo tudi brez njega, vendar moramo priznati njegov veliki vpliv. Ta zasluga mu ostane vkljub vsem temnim potezam o njegovem značaju. Jugoslovanska ideja, katero je glasil Ljudevit Gaj, ni izmrla in stopa vedno silneje na dan in dobiva vedno določnejše obrise. Slavje Ljudevita Gaja pomeni slavje jugoslovanske ideje in pod tem geslom se vsi Slovenci pridružujemo slavju njegove stoletnice.

* * *

Razume se, da je ta črtica o Ljudevitu Gaju samo priložnostni spis, ki nima nobenih pretensij na znanstveno originalnost. Po že več ali manj znanih virih sem hotel rojakom pokazati postavo Ljudevita Gaja. Za več nisem imel niti priložnosti, niti niso strani poljudnega mesečnika kot je Dom in Svet, za strogo znanstvene preiskave primeren prostor. Najboljše delo o tem predmetu je še vedno Kulakovskega „Ilirizem“. Šurmina „Hrvatski preporod“ je slabše delo in v glavnem posneto po Kulakovskem. Znanstvene monografije o Gaju še pričakujemo. M. Zdziechovskega „Odrodzenie Chorwaciji“ je bolj poetično delo in predstavlja gibanje le v odlomkih.

Dalja — sreča.

Zložil Anton Medved.

O dalja sinja, nedogledna,
kraljestvo tvoje kje meji?
Po tebi duša radovedna
iz temne sobe hrepeni.

Pa naj bi z naglico goloba
veslal svoj živi dan naprej,
nikdar bi ne prišel do roba,
nikjer do stanovitnih mej.

Razmikalo bi se obzorje,
kot bi bežalo pred menoj,
in hrepenenje vedno gorje
grenilo bi počitek moj.

O dalja, verna si podoba
nedosegljive sreče ti,
jaz — obstreljenega goloba,
ki nem na skali krvavi.

